

HUIS aan HUIS in HEINKENSZAND

een rondwandeling rond 1900

M. Mallekoote

HUIS aan HUIS in HEINKENSZAND
een rondwandeling rond 1900

M. Mallekoote

INHOUD

Voorwoord	5
De Slaakweg	7
We gaan de polders in	8
We nemen een kijkje bij Traas	8
Het Clara's Pad	17
De meestoof op de Vijfwegen en de meekrapcultuur	18
Het beslaan van paarden	20
De touwslager	21
De kleermaker	22
De Nederlands-Hervormde kerk (buitenzijde)	25
De Nederlands-Hervormde kerk (binnenzijde)	26
Het Hurgronjefonds	26
De kerk binnen voor de renovatie	27
Het maken van een gareel	29
Het slot Barbistein	30
Gemeenteherberg en uitspanning	31
Het landgoed of buitenplaats "Landlust"	32
Bikkelen	34
Knikkeren	34
Pijl en boogschieten	35
Kalle of steenworp	35
Knevelen	35
Hoepelen	36
Hokken	36
Volksgebruiken	36
Korte kroniek van Heinkenszand	38
Slot	40

VOORWOORD

Naar aanleiding van de reacties die ik heb ontvangen op mijn boekje "Een sikkel als souvenir" wil ik trachten een beschrijving te geven van Heinkenszand van omstreeks 1900 en vorige jaren. Hiervoor heb ik in oude archieven gezocht; andere dingen heb ik van mijn grootvader en vader gehoord of in mijn kinderjaren gehoord of gezien en zelf meegemaakt. Het is mijn bedoeling Heinkenszand te beschrijven zoals ik het als kind heb gekend of beleefd met oude gebouwen, sloten, dijken, wegen, paadjes, dreefjes, oude gebruiken en gewoontes, klein of groot, veranderingen, kinderspelen enz. Ik verzoek de lezer met mij op stap te gaan vanuit onze oude woning aan de Slaakweg no. 213.

1. How often do you use the following services? (Please check one box)
Daily Weekly Monthly Quarterly Annually Never
2. How satisfied are you with the following services? (Please check one box)
Very Satisfied Satisfied Neutral Dissatisfied Very Dissatisfied
3. How likely are you to recommend the following services to a friend? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
4. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
5. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
6. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
7. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
8. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
9. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely
10. How likely are you to use the following services in the future? (Please check one box)
Very Likely Likely Neutral Unlikely Very Unlikely

DE SLAAKWEG

Komend vanaf het dorp Heinkenszand staat op het eind een grote lindeboom. Deze boom stond daar al van vóór 1900. Als kind herinner ik me deze boom met dezelfde hoogte en dikte. We speelden er dikwijls onder. Dit was de lindeboom aan het begin van de Slaakweg en de Plattedijk. De Slaakweg of Slikweg was toen nog een onverharde weg vol putten en kuilen en bij nat weer en 's winters één en al modder en slijk, vandaar de naam Slikweg. De weg was erg smal met aan de linkerzijde een sloot en aan de rechterzijde kleine woninkjes. Er stonden veertien woningen waarvan er zeven waren bewoond door oude mensen en zeven door jonge gezinnen die samen zevenendertig kinderen hadden. Ging men nu de Slaakweg in dan had men voorin rechts een gemeenteput, de zogenaamde "Parogieput". Van deze putten waren er drie in Heinkenszand. Men gebruikte ze voor drinkwater voor het vee, voor bluswater bij brand of waswater voor de bewoners. Waterleiding was er toen nog niet. In het dorp had men daarnaast drie gemeentepompen. Om te verhinderen dat wagens te dicht bij de woningen zouden komen had men om de twintig meter een paal in de grond gezet. Hierdoor bleef er een voetpad over. De linkerzijde was over de hele lengte weiland met zware olmebomen.

Langs de slootkant stonden zeer oude knotwilgen, in de sloot groeide riet en allerlei soorten waterplanten en er zaten stekelbaarsjes en kikkers in het water, alles zeer landelijk en rustig. In het elfde woninkje genummerd A 213 woonden wij dan, vader, moeder, een ouder broertje van 1905 en een jonger broertje van 1907. Later kwamen er twee zusjes bij. Alle woningen hadden vrij uitzicht op de weilanden en verder het veld in naar het dorp of op de korenmolen, behalve dat van ons. Er stond namelijk één woning links van de weg en dit huis stond juist tegenover onze woning. Wij keken op een blinde muur daar de ramen aan de andere zijde waren.

Dit huisje was namelijk het "ziekenhuisje" in de Slaakweg. Het was rond 1900 aangekocht door de gemeente om TBC-patiënten in te verplegen. Of er ooit TBC-lijdens in zijn verpleegd? Naar ik van mijn ouders heb gehoord, zeker niet. In de oorlog 1914-1918 woonde er een tijdje een Belgische vluchteling in, en later een paar gezinnen. Het huisje is afgebroken, omdat het op dat punt erg smal en gevaarlijk was voor het toenemende verkeer nadat de weg was verhard.

Tegenwoordig is de Slaakweg een mooie weg, de sloten zijn gedicht, oude huisjes afgebroken of gerenoveerd en enkele industriegebouwen gebouwd. Vroeger hadden we in de Slaakweg veel last van water in de winter, het afwateringssysteem was niet best. Je moest soms een plank voor de deur leggen om droog binnen te komen.

Het woninkje van ons was zoals de meeste arbeiderswoningen niet groot, maar we hebben er van 1906 tot en met 1920 met zeven personen in gewoond. Mijn vader kocht het voor driehonderd gulden. Het woonkamertje was 4,5 bij 3,5 meter met twee bedsteden erin en een "spinne" (opbergruimte voor etenswaren en voor dagelijks gebruik). In het kamertje stond een buiskachel voor in de winter; in de zomer stookten we een open haard. We hadden een tafel met vier stoelen met biezenmat, een zitbankje tussen de ramen, een kast voor het opbergen van de kleren, een ladder om op de zolder te komen en de waterkraan in de hoek van de kamer want in 1912 kregen we waterleiding. Al met al bleef er niet veel ruimte over om op de vloer te spelen; trouwens, we hadden toch geen speelgoed. De versiering stelde bij de meeste mensen niet veel voor, hooguit een paar bekertjes, en op de schoorsteenmantel een klok of wekker.

Bij de Hervormden hing meestal een belijdenisplaat op, bij Katholieken een heiligenbeeldje en een wijwaterbakje tussen de bedstee en dan had je het wel gehad. De verlichting was een petroleumlamp, lampje of kaars, elektriciteit moest nog komen. Bij de meeste mensen stond buiten een varkenshok, kippenloop, een paar geiten of konijnenhokken, en de w.c., zo was het meestal. Alle woningen in de Slaakweg stonden op erfpachtsgrond van de familie Van Citters. Deze familie Van Citters bezat vele

landerijen en wegen te Heinkenszand maar ook in andere gemeenten. Je woonde dus op grond van deze familie en betaalde daar een zeker bedrag voor aan jonkheer Van Citters of diens rentmeester. Ik weet nog dat mijn vader zei: "*We moeten erfpacht gaan betalen*", een paar tientjes per jaar. De prijs was voor ieder anders, naar gelang de hoeveelheid meters grond men had. Bij ons huis was een tuin met tien roeden grond er aan, het grootste stuk grond in de Slaakweg.

Toen mijn ouders in februari 1920 verhuisden, heb ik er met mijn vrouw nog twee jaar gewoond. In 1930 kregen we de kans om de erfpacht af te kopen wat veertig gulden kostte. Je huisje stond nu op eigen grond en je voelde je wat veiliger want het huis stond niet langer op andermans grond. De boer die achter ons huis landbouwgronden had, bezat het recht op uitweg door onze tuin, waarvan hij zo lang wij er hebben gewoond tweemaal gebruik heeft gemaakt.

Tegen het ziekenhuisje stond een "gemeente-asbak", waarvan er drie op het dorp stonden. Een vuilnisophaaldienst bestond niet. Alle huisvuil tot zelfs de w.c.-inhoud werd in deze bakken of in sloten gestort. Een paar keer per jaar werd de inhoud van de bakken verkocht.

WE GAAN DE POLDERS IN

Al opgroeiend, leerden we de omgeving van het dorp kennen. We slenterden wat langs wegen en dijken, we liepen eens naar vader die ver van huis werkte of we gingen met schoolvriendjes een eind hoepelen. We leerden alle paadjes en dreefjes, die er waren, kennen. De wegen waren onverhard dus alles ging te voet. Van de voetpaden werd veel gebruik gemaakt daar die meestal een stuk van de weg verkorten.

We gaan nu vanuit de Slaakweg het zuiden in en komen aan de splitsing Kousedijk-Westdijk. Als we een 500 meter de Westdijk op zijn, krijgen we rechts het Kuuze- of Biezeweegje wat er honderd jaar geleden al was en nog is. Het wordt nergens voor gebruikt maar het is er gewoon. Vervolgens een paar oude boerderijtjes. De spoorlijn moeten we wegdenken. We zijn nu bij de klompenmakerij Traas aan de Westdijk-Kerkepadje. Het Kerkepadje begint tegenover de Nederlands-Hervormde kerk. In mijn jongensjaren zijn er tien klompenmakersbedrijven. Alle mensen van groot tot klein, iedereen liep op klompen. 's Zondags gingen de mensen op klompen naar de kerk maar dan waren ze zwart geschilderd.

WE NEMEN EEN KIIKJE BIJ TRAAS

Aan de dijk lagen grote stapels boomstammen, wilgen. Klompen werden (en worden) gemaakt van wilgenhout. Dit is zacht en daardoor geschikt om te bewerken; voor de bouw deugt het niet. Een enkele keer gebruikte men olmenhout, maar dit is vaak te hard. De wagenmaker bewerkte meestal dit hout. Als wij bij Traas aankomen gaan ze juist een grote boom klaarmaken om in blokken te zagen. De boom wordt met spaakhout (een lighthout) op de spuiten getild zodat hij een halve meter van de grond komt. Er wordt nu gekeken hoeveel blokken er in een stam zitten. Mans-, vrouw- of kinderklompen en we gaan zagen. Is het een stam met een doorsnee van een halve meter of meer dan moet men met vier man zagen. Als de boom in blokken of schijven is gezaagd kan het kloven beginnen. Er wordt met een speciaal hakmes al wat vorm aan gegeven. Daarna worden de blokken met wiggen vastgezet in de mal en kan het uitboren beginnen. Men heeft hier verschillende boren, beitels en messen voor nodig; daarna nog wat stukjes glas en schuurpapier en uiteindelijk hebben we een mooie klomp. We komen nog tien klompenkappers tegen op onze tocht door Heinkenszand.

Bij Traas aan het Kerkepadje steken we de Westdijk over en krijgen het Oudelandse voetpad. In het Oudeland (dit was een gehucht van 15 woningen) kon men over de weg slechts komen met een omweg

Slaakweg oud nummer 213. Foto A. de Jong 1993.

Hoek Stationsweg-Slaakweg. Foto A. de Jong 1993.

Weel aan de Zanddijk. Foto A. de Jong 1993.

Het Kerkepad gezien vanuit de richting van de Kerklaan. Foto GA. Borsele, ca. 1960.

van drie kwartier. Vandaar dat er een voetpad was aangelegd. Het was enkel bedoeld als voetpad; men mocht er volgens een verordening van de gemeente niet op fietsen omdat dit te gevaarlijk was.

Moest iemand die in het Oudeland woonde met een vracht naar huis dan moest hij helemaal achterom, maar ook over een zandweg, zodat je je vracht met een kruiwagen thuis moest brengen. Met paard en wagen kon je er niet komen. Toen ik 16 jaar was en steenkool bezorgde voor het kolenfonds moest je soms een paar honderd meter lopen met je vrachtje.

Ook in het Oudeland woonden twee klompenmakers. In het Oudeland woonde een oude koloniaal die niet zo best met zijn buurman overweg kon. Op een morgen moesten enkele kinderen die bij mij in de klas zaten naar huis komen. 's Middags hoorden wij dat hun vader doodgeslagen was op het Kerkepad. Dit deed je toch wel wat als kind. Ook in 't Ouweland stonden kleine bouwvallige huisjes. Het Oudeland komt in oude archieven al voor in 1289.

Wanneer men over het voetpad aan de Oudelandseweg (ook Zandweg genoemd) is gekomen, steekt men de weg over en komen we in het gehucht De Lange Vielle. De eerste bewoner in de Lange Vielle is een klompenmaker met zijn gezin. Hij was daar in de vorige eeuw komen wonen uit Zeeuwsch-Vlaanderen of België. Men noemde ze de "Belgse poepen". Toch waren ze Nederlander, want de oudste zoon was militair geweest en moest in de Eerste Wereldoorlog vanaf augustus 1914 tot en met september 1918 in dienst. De tweede zoon had verkering met de dienstbode van een boer bij hem in de buurt. Deze boer wenste niet dat hij op vrijersvoeten op zijn bedrijf kwam. Uit wraak heeft hij toen de boerderij in brand gestoken maar dit is nooit bewezen.

Er werd een gruwelijke moord gepleegd in de morgen van 14 juli 1887 in het Oudeland, gehucht Lange Vielle. In die tijd woonde naast de klompenmaker een man en een vrouw die het ook niet ze best met elkaar konden vinden. Hier volgt een volledige beschrijving van wat ik van mijn ouders heb gehoord maar ook in het gemeentearchief heb gelezen en in nog aanwezige kranteberichten.

Op 28 mei 1879 werd er een kind geboren van een ongehuwde moeder. Op 3 oktober trad zij in het huwelijk. Het kind kreeg de naam van de man. Die was koopman in geiten, konijnen, kalveren enz. zodat hij veel van huis was en zijn vrouw (volgens latere getuigen in het proces-verbaal) wel eens bezoek kreeg van een man. Nadat ze acht jaar na veel onmin en ruzie met elkaar hebben geleefd kwam het op de morgen van 15 mei tot een hevige ruzie waarop de man zijn vrouw toe riep: "*Blijf jij nog maar een poosje hier met je hoerenjong, ik ga er vandoor*".

Nadat de man was weggegaan haalde zij haar zoontje, die toen 8 jaar was, uit het bed. Volgens een verklaring in het proces-verbaal, vroeg het kind: "*Moedertje wat ga jij met me doen ?*" waarop de vrouw antwoordde: "*Stil maar mijn lief kind*". Ze ging met haar zoontje naar het geitenhok en sneed het met een scheermes de hals door. De moeder waste het bloed van haar handen af en ging naar de politie. Ze vertelde daar dat haar man het kind had vermoord. Men zocht de man op, die bleef ontkennen. Daarna nam men hem mee naar Middelburg voor verder verhoor. Het gerecht in Middelburg werd ingeschakeld om deze zaak verder te onderzoeken. Daar er nog geen huisarts was in Heinkenszand begeleidde Dr. Schilman van 's-Heer Arendskerke deze zaak verder. Nadat bleek dat de man onschuldig was nam men de vrouw mee voor verhoor; tenslotte bekende ze. Hierop deed men een onderzoek naar eventuele krankzinnigheid van de vrouw. Artsen stelden vast dat dit niet het geval was, waarna ze werd veroordeeld tot 15 jaar gevangenisstraf. Deze straf heeft ze niet uitgezeten want bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina kreeg ze gratie. Deze inhuldiging had plaats op 6 september 1892, dus na 11 jaar gevangenisstraf. Ze vertrok naar Yerseke en trouwde daar met haar vroegere minnaar. De huwelijksakte, de geboorte van het kind, overlijdensberichten, echtscheiding enz., krantenberichten en liedjes die er toen geschreven werden zijn terug te vinden in het gemeentearchief. De man vertrok na de echtscheiding uit de Lange Vielle en ging aan de Vijfwegen (toen nog gemeente 's-Heer Arendsker-

ke) wonen, waar ik in 1941 zijn buurman werd.

Verlaten we nu de Lange Vielle met slechte weegjes en paadjes zonder straatverlichting of waterleiding, dan komen we langs een mooie dijk aan wat tegenwoordig de Heinkenszandseweg heet en vroeger de Kapelsteeg, met vóór ons een pracht van een boerderij met hofstee. Deze hofstee en ook de landerijen in het Oudeland en Lange Vielle behoorden vroeger aan de familie van Citters. Verderop komen we aan bij café De Tol. Dit is de grens tussen Heinkenszand en 's-Heerenhoek. Vroeger zal men hier tol hebben moeten betalen. We zijn nu in het gehucht Het Vlaandertje (de volksmond zegt Vlindertje) aangekomen bij een pracht van een boomdijk met onder aan de dijk aan de slootkant zeer oude knotwilgen met allerlei griezelige vormen. Ook hier weer een tiental kleine woninkjes precies onderaan de dijk gebouwd. Dat de huisjes zo moeilijk en pal tegen de dijk waren aangebouwd zal zijn oorzaak hebben in het feit dat deze plaats vroeger droog en veilig was.

Men kon slechts over een smal voetpad langs de dijk bij de woninkjes komen, dus zeer ongemakkelijk als je met iets zwaars naar huis moest. Als we nu de boomdijk vanuit het Vlaandertje een eind volgen, krijgen we in de bocht van de dijk twee prachtige weeltjes of poelen. Deze zijn daar al vanaf na de indijking van de polder. Aan het eind van die dijk komen we op het Vlaandersewegje aangekomen; we noemden dat Vlaandertje twee. Ook daar stonden een paar woningen met een lief oud huisje achter het riet en knotwilgen. Het Vlaandertje verlatend komen we dan in het derde gehucht De Rietsebossen. Hier kon men ook uitsluitend komen over smalle voetpaden tenzij men over 's-Heerenhoek ging. In de Rietsebossen (ook wel bussen in de volksmond) stonden een twintigtal woningen; in twee daarvan werd het klompenmakersbedrijf uitgeoefend.

Eén van de klompenmakers had zeven zonen die allen in de muziekvereniging "Euterpe" zaten. Samen met nog een paar burens vormden ze een klein orkestje. Van een van deze zonen heb ik 1920 muziekles gehad. Het gehucht de Rietsebossen verlatende met recht voor ons 's-Heerenhoek en voor ons Ovezande lopen we voorbij een andere klompenmaker aan de Meerkotsdijk. Links in de bocht van de dijk ligt weer een weeltje aan de Oude Zanddijk met rechts de Louisepolder.

Dwars door de Louisepolder loopt een rietveld en een waterweg, een overblijfsel van vroeger jaren, genaamd De Slake. Volgen we nu de Nieuwlandsedijk een eindje met rechts de Louisepolder dan krijgen we links een grote weel, in de volksmond de Weel van Arjaan van den Dries genoemd. Gaan we bij de weel rechtdoor dan komen we bij het Nissewegje uit bij de Doolman. Gaan we bij de weel van Van den Dries een binnendijk op dan komen we aan het Nieuwelandsewegje waar we de schaapskooi vinden. De plaats waar nu de schaapskooi staat was vroeger een groot rietveld. Jaren geleden is men begonnen deze plaats als vuilnisbelt te gebruiken; er zal best onder de schaapskooi een oud potje of kannetje zitten. De schaapskooi verlatend (met nog een mogelijkheid links of rechts te gaan) zijn we op de Doolman op het einde van de Oudekamer een weg naar Nisse. Voor ons ligt de Grote Weel en ook nog een klompenmaker. Gaan we nu van hieruit terug naar Heinkenszand dan komen we op het eind van de dorp aan de Zanddijk uit, nu Heinkenszandseweg.

Vroeger was er halverwege de Oudekamerseweg een zijwegje waar je mee op de Plaatsedijk kwam. Nadat enkele jaren geleden de Oudekamerseweg verhard en verbreed werd, is dit wegje vervallen. Volgen we vanaf de Doolman de Oudekamersedijk dan komen we langs de Plaatsedijk en de oude begraafplaats en zijn we op het dijke of "Sterreslop" waar vroeger een zevental zeer oude woninkjes stond. Deze waren eigenlijk in de dijk gebouwd: als je ervoor stond dan kon je zo in de goot kijken. Het huisje van Verdonk staat er nog. Nog een paar honderd meter en we zijn in de Dorpsstraat tegenover "Landlust". Volgen we nu vanaf de Doolman de Schouwerweelse Watergang dan komen we over de Zuidzaksedijk aan de Kraaiendijk (bij het gemeentehuis nu) uit en zo naar de Dorpsstraat. Daar waar nu het politiebureau en de firma De Jonge-Hoek van Dijk is was vroeger het Steneslop.

Vroeger toen de Zuidzaksedijk nog een aardeweg was tot aan het Nissezandwegje en het Kruisewegje waren er veel paadjes met een plank over de sloot of watergang. Zo kon men over een voetpad vanaf de hoek van de Kraaiendijk bij de Grotedijk komen. Aan de andere kant van de dijk kwam men door bouw- en weilanden in Baarsdorp. Verder lopend kwam je bij het Vrouwenputje en de Essenboom en daarmee had je de weg naar Goes door de Poel heel wat ingekort. Dit was uiteraard in de tijd dat er nog geen verharde wegen of fietspaden waren. Het Kruisewegje, waar nu de Drieweg is, vanaf het begin van Clara's Pad (vroeger ook wel Juffer- of Juffertjesweg genoemd, ook wel Suikerheul) stond bekend onder de naam Zaaidijk. Er liep namelijk een grote rug door het land vanaf het begin van de Drieweg. Deze rug kon men volgen door het landschap naar Nisse en naar 's- Gravenpolder. Dit zou vroeger een dijk geweest zijn naar de Westerschelde.

Tot nu toe hebben we de zuid- en oostkant van Heinkenszand bezocht. We gaan nu het westen en het noorden in en daarna het dorp. Vanuit de Slaakweg en onze oude woning 213 gaan we de omgeving van het oude dorp verkennen. Het jaar 1911 had een zeer warme en droge zomer. In geen weken had het geregend en mens en dier verlangde naar verkoeling. De waterleiding was er nog niet. Er was wel gezegd dat die zou komen in 1912 of 1913 maar daar hadden we nu niets aan. Regenbakken, welputten en sloten, alles stond droog. Vooral de mensen in de kleine huisjes die geen regenbak hadden maar alleen een regenton kregen het moeilijk. Zo ook in de Slaakweg A213. In het dorp had men drie grote pompen en ook uit de grote regenbak bij de kerk kon men wat water bekomen. Overal ging men in droge sloten en putten die al een paar meter diep waren nog verder graven op zoek naar bronwater. Nu is van Heinkenszand erom bekend dat men normaal niet erg diep hoeft te graven naar grondwater. Als we een meter of 3 , 4 diep waren kreeg je drijfzand en dus ook water. Dit water dat we 's morgens uit die put hadden was wel niet zo zuiver, maar door een emmer met stenen en een jute zak kreeg je het toch aardig schoon. Men moest de wanden van de put stutten met planken, anders stortte de boel in mekaar. Ja, die droge zomer van 1911, daar kun je nog met oude mensen over praten.

We gaan nu verder het westen verkennen en komen vanuit de Slaakweg op de splitsing Westdijk-Kousedijk. Toen er weer volop water was, kregen we een westerstorm. Veel bomen aan de dijken en wegen waaiden omver of braken af, zo ook de bomen op de prachtige boomedijk: de Kousedijk. Ik herinner me nog dat ik met mijn vader naar die dijk ben geweest. Alles lag links en rechts door elkaar. Aan de Kousedijk stond (staat) een grote boerderij. Op de hekpalen staat: "Het hof de Kouse". Het is een zeer mooie oude goed onderhouden schuur met een ouderwetse woning. Hoe men aan die naam is gekomen is niet bekend. Vroeger zei men omdat de dijk de vorm van een kous heeft. Een paar honderd meter voorbij de boerderij staat een grote lindeboom op de scheiding Oudelandseweg-Westerguitedijk. Aan het begin van de Oudelandseweg staat een grote boerderij met schuur en bijgebouwen. Toen ik daar als kind eens met mijn vader wandelde, zag ik bij die schuur een groot wiel. Ik leerde toen, dat dit wiel werd gebruikt bij het karnen. Er liep dan een hond in en die bracht een en ander in beweging. Men noemde het dan ook karnen met de hond.

Deze schuur is later in brand gestoken door een vertoornde minnaar zei men. Het was een zeer oude schuur met een rieten dak en planken. Er is toen een nieuwe stenen schuur neergezet die een paar jaar later afbrandde door blikseminslag. Nu staat de boerderij er nog. Vanaf de Lindeboom-Westerguitedijk liep vroeger een voetpad naar de Staalsdijk en zo naar de Vleugelhofweg richting 's-Heerenhoek en Nieuwdorp. Toen mijn vader op Vleugelhof werkte gingen we over dat voetpad. Het was een onverhard voetpad. Later is dit pad van de gemeente nog wel verhard maar toen er meer fietsen kwamen en er weinig gebruik van het voetpad werd gemaakt, je mocht er niet over fietsen, werd door de gemeente bekend gemaakt dat het Kousepadje zou worden opgeheven. Ieder die daar bezwaar tegen had, kon bij de gemeente reclameren. Nu werkte samen met mijn vader een oud mannetje van 65 jaar (AOW was er nog niet) op Vleugelhof. Mijn vader kon gemakkelijk naar de boerderij fietsen; de wegen waren inmiddels verhard. Dit mannetje heeft toen zonder resultaat gereclameerd tegen de opheffing. Om toch te kunnen blijven werken op de boerderij heeft hij leren fietsen. Per rijwiel kon hij daarna over de

Westerguitedijk, Boerendijk en Staalsdijk in de Vleugelhofweg komen.

Het Kousepadje liep door de Westerguitempolder, een polder die in oude beschrijvingen al wordt genoemd. Het was lange tijd een polder zonder bebouwing. Enige jaren later is er een woning ingekomen. Het Uitslagpoldertje, op het einde van de Westerguite, is nu het enige poldertje waar geen gebouwen instaan. Volgen we nog een 100 meter de dijk, dan krijgen we rechts de Platedijk met op de kruising een grote kastanjeboom.

Vele lindebomen staan er op Heinkenszand bij kruisingen van dijken en wegen. Op Heinkenszand ken ik slechts twee kastanjes. 500 meter verder ligt de kruising Boerendijk met weer een lindeboom naar de Staaldijk en de Staalsweg. Vroeger kon men via de Staalsweg over de Graszoden naar de Oudepostweg komen. Met de aanleg van de Sloeweg verdween deze mogelijkheid. Het is nu een doodlopende weg.

Terug naar de kruising Boerendijk-Stelledijk. Ook hier staat weer een lindeboom. De Stelledijk was en is een onverharde dijk. Aan de rechterzijde ligt de grote Stelleplas. Rechts bij de lindeboom staat een oude boerderij. Verder komen we een oude boerderij met rieten dak en links de Stelleplas (nu) tegen. Verder naar rechts zien we de prachtige Helenahoeve van de toenmalige familie Van Iwaarden, vroeger zeer bekend te Heinkenszand. In vroeger jaren ging men met een lange afrit van de Boerendijk het Stellewegje in waar aan het begin van het wegje een klein boerderijtje stond (80 jaar geleden). De boerderij van Van Iwaarden, nu van De Roo, was er nog niet. Halverwege dit wegje stond een klein boerderijtje waar mijn vader jaren heeft gewoond en ikzelf ook voordat ik trouwde. Juist langs dit boerderijtje was een weg waarmee je naar de Zaksedijk kon. Door aanleg van de grote snelweg A-58 is dit wegje vervallen. Aan de andere kant lag het Looihoeksewegje. Dit was een onverhard dreefje vol putten en poelen. De boeren moesten met hun landbouwgewassen over dit dreefje naar de verharde weg. Jaren geleden, toen we nog in de Slaakweg woonden, had mijn vader op het eind van dat dreefje een stukje land van het Burgerlijk Armbestuur uit Goes. Meerdere personen konden een stukje land pachten steeds voor 7 jaar. Als kind moesten we naar dat stukje grond met de kruiwagen naar de Looihoek om een beetje aardappelen of onkruid te verwijderen of om wat voer voor de konijnen en geiten. Dat stukje land lag precies waar nu de grote Stelleplas is en gedeeltelijk waar nu het zwembad is. Het is tegenwoordig haast niet meer voor te stellen als je daar nu loopt. Het oude boerderijtje is afgebroken. De drukte aan de Stelleplas en de recreatie is ervoor in de plaats gekomen. Toen mijn ouders er woonden gebeurde het in de winter wel dat je een paar dagen lang niemand zag. Op het eind van de weg woonde vroeger de familie Van Eikeren, later de familie Martens, in een zeer oud woonhuis met een pracht van een schuur. Het woonhuis had kamers met betegelde wanden met verschillende bijbelse voorstellingen. Deze zijn jaren geleden uit het toen onbewoonde huis gestolen.

Nog even de dijk over en we zijn in het Oude Nieuwland, waar 80 jaar geleden een klein boerderijtje stond. De bewoners daarvan vertrokken jaren geleden naar Canada, waarna het boeltje is afgebroken. Als we nu de Hofsteedsedijk volgen dan kunnen we door dreefjes en polderwegjes aan de Oude Postweg komen. Er staan aan die dijk nog een paar woninkjes die volgens een kaart van 1912 juist tot de gemeente 's-Heer Arendskerke behoren.

We volgen een eindje de Zaksedijk en komen aan de splitsing van de Boerendijk waar nu het dierenasiel Goblinfarm en een honden- en kattenkerkhof is. Over de Zaksedijk naar de Vrijwegen. Als we daarna vanaf de grote kastanjeboom een eindje de Boerendijk op gaan en dan over het Noordlandsewegje naar de Plattedijk dan zijn we weer aan de Slaakweg uitgekomen. Als we dat nu allemaal nog eens rustig bekijken en in gedachten beleven, wat is het nu dan stil en weinig te beleven in de polders en op de boerderijen. Als je vroeger in deze tijd van het jaar een boerderij passeerde dan hoorde je in de schuur arbeiders dorsen. De knechts waren bezig de stallen uit te mesten. De melkmeid of dochter was in het karnhok bezig met melkbussen of emmers of ze waren bezig met de kalveren of varkens. Was het tijd om te gaan melken dan hoorde je de emmers rammelen. Iedereen was in de schuur of op het erf met

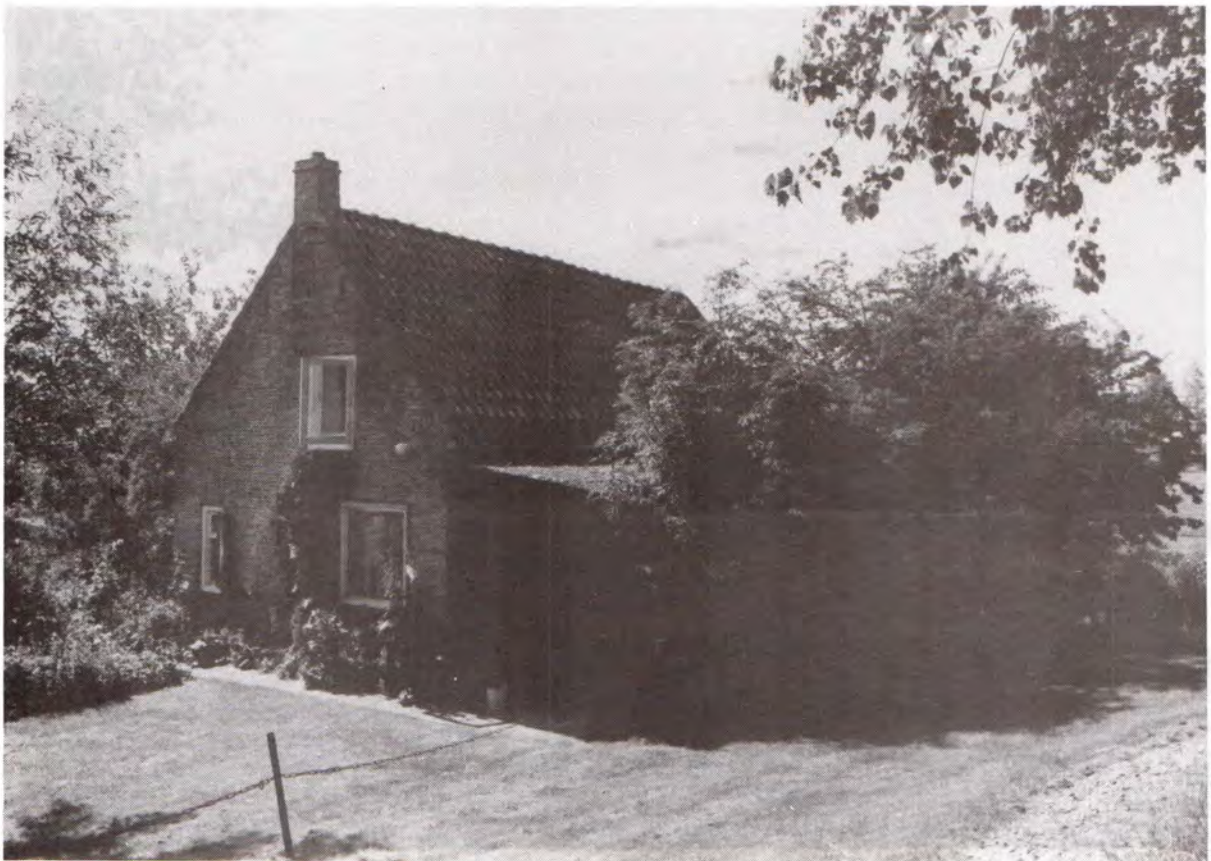
Huizen aan de Vlaandersedijk. Foto A. de Jong, 1993.

De Lange Vielle gezien vanaf de Boemdijk. Foto A. de Jong, 1993.

De Rietse "Bussen" gezien vanaf de Vlaandersedijk. Foto A. de Jong, 1993.

Dijkhuis nabij de Rietse "Bussen". Foto A. de Jong, 1993.

iets bezig. Tegenwoordig is het stil en rustig op een boerenerf. Er staat wel eens een trekker buiten of een auto, maar verder zie je niets. De grote mestput achter de schuur bij de stallen is er niet meer, in de schuur zijn de stallen en dorsvloeren eruit gebroken. Een grote ruimte met een paar machines is alles wat je ziet. Vroeger liepen er op een flink bedrijf vier vaste arbeiders en twee of drie knechts en een aankomend knechtje, een zontje van één van de arbeiders en de melkmeid. Nu zie je vaak een boerin die niet kan melken of niets van het vroegere boerenbedrijf afweet. De jonge boer weet ook niet met paarden of koeien om te gaan, daar ze er niet meer zijn. Grote boerderijen laten alles door speciale bedrijven bewerken. Maar het land bewerken zoals vroeger gebeurt niet meer.

Vroeger waren er veel boerderijen die aan dijken en wegen of in weilanden knotwilgen hadden. Dan waren daar bij gunstig weer een paar arbeiders in de winter mee bezig om brandhout te verzamelen voor de haard of bakoven. Dijken met knotwilgen vinden we maar een paar meer. Jammer jammer....

We gaan nu het dorp in. Hier is veel veranderd. Ik zal u vertellen hoe het er in mijn kinderjaren uitzag. We beginnen weer vanuit nummer A-213 richting dorp. Bij het ingaan van de Slaakweg hadden we de Parochieput rechts, nu we er uit gaan natuurlijk links. Toen deze putten vanaf 1913 overbodig werden door de aanleg van de waterleiding gingen de mensen ze gebruiken als vuilnisstortplaats. Een vuilnisophaaldienst kende men niet en het woord milieu al evenmin. Alle rommel en afval verdween in de Parochieput.

Als kind weet ik nog dat er een oud mannetje bij ons in de buurt was overleden. Al zijn oude spulletjes gingen in de Parochieput. Ook de gemeente gebruikte de put als stortplaats. Juist onder de grote linde woonde toen een vrachtrijder. Een bode noemde men die vroeger. Hij reed soms drie keer in de week naar Goes om boodschappen op te halen voor de winkels en natuurlijk met paard en kar. Auto's waren onbekend. Dinsdag 's morgens reed hij al vroeg over het dorp en als iemand een boodschap nodig had uit Goes of onderweg zorgde hij daar voor. Het meeste haalde hij in de winkels. Boodschappen werden toen nog niet thuisgebracht, zoals tegenwoordig door grossiers en winkelbedrijven. De winkeliers hadden al een briefje klaar wat ze nodig hadden en bij welke winkel in Goes. De bode zorgde er dan voor. Als hij in Goes was en zijn paard en wagen op het plein bij de Oranjeboom of Slot Oostende had gezet dan ging hij naar de winkels om de boodschappen te bestellen. De bestelde boodschappen moesten voor drie uur bij de wagen staan want dan vertrokken ze weer. Er stonden dan tientallen wagens op de pleinen met naam en nummer zodat men wist bij welke wagen men de bestelde goederen kon neer zetten. Bij het inladen moest de bode uitkijken dat de goederen die het eerst eruit moesten niet vooraan in de kar werden gezet. Voor kleine pakjes was de prijs meestal vijf cent, voor wat grotere een dubbeltje en waren het grote pakken dan natuurlijk nog iets meer. 's Avonds of de volgende morgen werden dan de spullen thuis bezorgd. Vroeger kwamen de boodschappen in losse verpakkingen thuis, een baal zout of suiker, een vaatje stroop of azijn, een pak koffie of bonen. Moest men dan wat hebben in de winkel dan moest dit per half pond, pond of kilo worden uitgewogen in papieren zakken (zakjes).

Bij de bode kon je ook terecht als je eens iets te versjouwen had of als iemand ging verhuizen. Meestal verkocht hij ook aan huis sloffen turf of petroleum. We hadden er een op het dorp die donderdags naar de markt in Middelburg ging. 's Morgens om vier uur kwam hij door de Slaakweg, 's avonds om vier uur was hij weer terug. Hij reed met paard en wagen en ging over de Oude Postweg. Lewedorp moest nog worden gebouwd. De route liep langs de Sloedijk naar Arnemuiden, Nieuw- en St. Joostland en dan je werk doen in Middelburg, onbegrijpelijk nu. Aan de andere kant van de lindeboom was een café van Daniël Boonman, bijgenaamd Daniël Pinke. De man had een ongelukkige hand: zijn pink stond wat ongelukkig, vandaar deze bijnaam. In dit café leerden we biljarten, als we binnen bezig waren kon je de ballen buiten horen rollen. Er ging niet zo dikwijls een nieuw laken op het biljart, maar ja, wij rotzooi-den maar wat aan.

Buiten kreeg je het eerste kruideniers- en snoepwinkeltje waar we onze maandagsnoepcent konden gaan besteden. Nu zijn we aan het begin van het dorp in de Dorpsstraat. Het vorige wat ik beschreef langs dijk en wegen was steeds zand en modder. De straatweg 100 jaar geleden zag er anders uit: een smalle verharding met kinderkopjes en 2,5 meter breed. De zijkanten tegen de woningen was zandgrond; riolering of afvoergoten waren er niet. Bij regen liep het water naar het laagste punt. Het zakte in de grond of bleef met grote plassen aan de zijkant van de weg staan tot het opdroogde. Naast het café stond de eerste korenmolen van Heinkenszand. De eerste molen is vroeger afgebrand, het was de Noordmolen. Over deze oudste molen en over de latere is een beschrijving terug te vinden in het gemeentearchief. Er was ooit een landbouwer die liever molenaar wilde zijn. Het omgekeerde was het geval bij de molenaar. Ze hebben toen maar geruild. Op het laatst van de vorige eeuw is de molen weer verkocht en de grootvader van de tegenwoordige bewoner, ook een Danker Rijk, heeft hem toen gekocht. In het begin had hij een molenaarsknecht nodig. Vijfentwintig jaar later had hij 5 zonen en 4 dochters: aan werkhanden geen gebrek. Toen hij overleed hebben zijn zoons met hun moeder het molenaarsbedrijf voortgezet.

Twee zonen kwamen na hun trouwen ook op een molen terecht. Als jongen van 9 of 10 jaar kwam ik dikwijls op de molen die aan het einde van de Slaakweg stond en nu nog staat. We mochten dan mee naar boven en alle werkzaamheden in de molen of op de galerij bekijken. Ook als ze moesten malen gingen we mee op de galerij. De zeilen op de wieken werden uitgerold en vastgemaakt. Waaide het hard, dan kwam er een kwart of half zeil op of soms maar 2 wieken ingespannen. Als het maar een slap windje was dan draaide de molen met vier zeilen. Ging het harder waaien dan moest de molenaar wat afremmen met de vang (= rem) waarna er wat minder zeil op de wieken kwam. Als het wat ruw of buiig weer was ging de molenaar regelmatig even de galerij op om naar het windvaantje te kijken of de wind niet was gedraaid. Als dat zo was dan werd de molen stilgezet en ging men de molen verkruien. Dat ging als volgt: aan de kap zaten balken die schuin naar beneden tot op de galerij kwamen en stevig aan elkaar waren verbonden. Twee flinke kettingen, 1 links en 1 rechts, hielden de balken vast. Moest men de molen verkruien omdat de wind uit een andere richting kwam dan ging men de ketting verleggen. Onder aan de balken was een as en door de ketting om die as te draaien verdraaide men de kap van de molen en kwam de molen op de wind te staan. Na dit karwei kon men weer verder gaan. Ondertussen steeds maar opletten: Wat doet de wind?

Als er een onweersbui kwam opzetten dan zette de molenaar alles zo vlug mogelijk stil, de zeilen eraf en werd met de twee kettingen de zaak verankerd. Binnen in de molen was ook van alles te beleven. Het graan dat beneden stond moest naar boven. Een strop om die zak, een trek aan een touw en een mechaniek trok alles naar boven, naar de eerste of tweede zolder. Hier bevonden zich de molenstenen, waarvan er één steen vastlag, terwijl de andere er overheen draaide. Door de groeven in de steen werd het graan fijn gewreven dus gemalen. Het gemalen graan, nu meel geworden, ging in zakken naar beneden en werd gebuild. Erwtten, gerst of haver kregen na het malen verder geen behandeling. Met tarwe kon dat wel.

Moest men volkoren brood hebben dan kon men het meel gebruiken zoals het nu was. Voor brood hadden we drie soorten meel. Om deze soorten meel te krijgen moest het gebuild worden. Onder in de molen was een grote bak, de buil genaamd; hier kon men een gedeelte van de pellen, zemelen, verwijderen. Je hield daarna meel voor bruin brood over. Moest men meel hebben voor fijn witbrood of gebak, dan kon men dat door een hele fijne zeef verkrijgen.

Als het in de zomerweken windstil was en men moest toch malen, dan had men naast de molen het motorhuis. Een grote motor of machine kon ook de molensteen in beweging brengen, ook als er teveel wind was. Daarover het volgende: één van de zonen van de familie Rijk was geen molenaar. Hij hielp wel eens wat in de molen maar zorgde voor de varkens, de kippen en voor de motor en voor eigen elektrisch licht. Het was zo ongeveer 1920 dat men te Heinkenszand zei: "*We krijgen elektriek licht.*"

Elektriciteit te Heinkenszand ? Hoe kon dat nu. "Sle van de Meule" kon met zijn motor heel Heinkenszand van elektrisch licht voorzien. Toen dat eenmaal bekend was kreeg men bericht. Iedereen die wilde aansluiten kon zich daarvoor opgeven. De bedoeling was dat er 's morgens vanaf vijf uur tot negen uur licht zou zijn, en 's avonds van vier uur tot half elf. 's Avonds om even voor half elf verduisterde het licht even ten teken dat het licht zo zou uitgaan. Dan kon men een petroleumlamp of kaars aansteken als men nog niet op bed lag. Weldra verschenen overal palen in het dorp voor de draden en begon men met de aansluiting, dat bestond uit een elektrisch lampje met een emaille kapje (grote lampekappen kende men niet en stopkontakten had men niet nodig want elektrische apparaten waren er ook niet). Overal kwamen draden. Als er in de buurt geen paal was liepen ze van huis naar huis. De gemeente sloot de straatverlichting er ook op aan, dus de petroleumlampen op de straat konden weg en lantaarnaanstekers had men niet meer nodig. Dit alles kwam tot stand door de Fam. Rijk. Sle, die ook bekend stond onder zijn bijnaam Illetje Licht, had later een mooie elektriciteitswinkel waar nu de bakkerij Rijk is. Toen later de PZEM kwam en alles ondergronds ging (ook de telefoon) zag je geen draden meer.

Als we uit de Molendreef komen lopen we zo bij mijn grootvader binnen die in zijn oude rieten stoel een pijpje zit te roken. Hij is 80 jaar en dan was je vroeger al een oud mannetje. Op het eind van zijn tuintje stond een gemeenteasbak. Zoals ik al eerder zei, een vuilnisophaaldienst was er nog niet. Dus ieder die afval had stortte dit in de asbak. Als die vol was werd hij van gemeentewege verkocht en bracht soms twee of drie gulden op. De koper, meestal een boer, bracht dit dan op zijn grond. In het Clara's pad woonde de dokter; ook hij had een asbak in zijn tuin. Een of twee maal in een jaar werd die geleidigd in de gemeente asbak en dan waren wij er als de kippen bij, want in de asbak van de dokter zaten meestal van die leuke flesjes of potjes die wij goed konden gebruiken. Even uitspoelen in de sloot of watergang en we hadden een flesje om dropwater te maken. Van onze maandagmorgen cent kochten we een dropstok om er stukjes af te snijden voor in de fles en we hadden dropwater. Het woord milieuvervuiling kende zelfs toen een dokter nog niet.

Aan de andere kant van de weg stond weer zo'n gezellig kruidenierswinkeltje. Een toonbank met een koffiemolen erop. De weegschaal en een paar dozen. Boven de weegschaal een balk met allerlei soorten papieren zakken, half pons, pons of kilo. Hele kleine voor kleine snoepjes, vierkante of puntzakken. Tegen de wanden stonden dozen, kisten of flessen met daarop koffie, thee, rijst, bonen, suiker, bruin of wit. Op de grond stond een kan stroop of azijn; er lag een bosje droge vis enzovoort. Alles zat in een losse verpakking dus zeer bewerkelijk bij de verkoop.

We gaan nu het Molenwegje in. Voorin een pracht van een oude boerderij met een zeer ouderwets groot huis. Daarnaast stond een werkkeet voor het spoelen van emmers en melkbussen. Aan de andere kant bevond zich een bakkeet waar ze in de zomer woonden. In een oude boomgaard stonden kromgegroeide bomen en oude appelsoorten zoals zoete en zure bellefleur, sterappels, bloemzoet, kuirkeduin enzovoort. Verder waren er stoofperen in menig soort. In de boomgaard liepen een paar jonge kalveren, soms een paard met een veulentje. Verderop scharrelden wat kippen of ganzen op het erf en lag een waakhond aan een ketting. Verder was er niets te beleven in het Molenwegje. Alles was zand en slijk. Hoe alles is veranderd kan men nu zien. We gaan nu verder het dorp verkennen. We kunnen zo doorlopen, want het spoorlijntje is er nog niet dus hoeven we niet te wachten op een trein. Wel stond waar nu de spoorlijn de weg kruist een grote oude schuur met daarin wat koetsjes en rijtuigen. Hier woonde de koetsier Jan Lokerse, de taxidienst. Het zal wel niet zo dikwijls zijn voorgekomen dat iemand naar Goes of Middelburg met een koets of rijtuig moest, maar bij Lokerse kon men terecht.

Aan weerszijden van de smalle straat was een zandweg; aan de rechterzijde was een sloot met knotwilgen en aan de andere zijde huisjes met lindebomen voor de ramen, dit ter bescherming tegen de zon. Twee bomen stonden in een klein voortuintje van anderhalve meter met een hekje ervoor. Bij sommigen liep er vanaf de voordeur of de zijkant van het huis een smal voetpadje naar de straat. Wie

er precies eigenaar van die voortuintjes was weet ik niet. Toen ze later de weg gingen verbreden en verhard en zandpaden gingen bestraten zijn al die voortuintjes en de lindebomen opgeruimd en kreeg men een bredere straat met riolering. Aan de rechterzijde staat een prachtige zeer goed onderhouden boerderij.

De landerijen behoorden vroeger aan de familie Van Citters. De boerderij is van 1700. Nadat er verschillende families op de boerderij hebben gewoond kwam er in 1859 een zekere Giljaam Nijse wonen, die er heeft gewoond tot 1909. Deze Nijse kreeg zes zonen en vier dochters die ik allen heb gekend. Eén van de dochters is toen ze trouwde met G. Lokerse op de hofstede blijven wonen; met de kinderen van Lokerse ging ik school. Het is tot op heden een pracht van een gebouw.

Tegenover de hofstede stond een bakkerij met kruidenierswinkel. Heinkenszand was maar een klein dorp, maar er waren toch vier bakkerijen, terwijl er van 's-Heerenhoek en 's-Heer Arendskerke ook nog een bakker kwam. We gaan deze bakkerij eens binnen, dan hebben we dit bij de anderen niet meer te doen, want het is toch overal hetzelfde. Naast brood, koek of gebak was er van alles te krijgen. Als je de winkel binnenkwam zag je op de toonbank een weegschaal met gewichten. Op het eind van de toonbank stond een grote koffiemolen en boven de toonbank hing een balk met zes, zeven of acht soorten papieren zakken. Verpakking van de boodschappen kende men nog niet. Alles werd door de bode uit Goes of Middelburg in kisten, dozen, zakken of tonnen thuis gebracht en de winkelier ging de goederen vervolgens in flessen of kleine dozen overladen en in de winkel uitstallen. Rondom in de winkel zag je grote of kleine broden, ronde of vierkante, en op de boorden of schappen dozen met daarop koffie, suiker, zout enz. In de flessen voor de ramen kon je zien wat erin zat.

Dit afwegen of klaarmaken kon zeer tijdrovend zijn. Als er een vrouw van een groot gezin voor je was met haar briefje met een rij boodschappen daarop, een pond van dit en een half pond van dat, een kannetje stroop of azijn, babbelaars, kleine snoepjes en droge vis enz... dan was je nog niet aan de beurt. Vele vrouwen gingen 's zaterdagsavonds boodschappen doen. Als iemand in de week om een boodschap kwam werd de prijs opgeschreven in een boek en 's zaterdagsavonds kreeg je een briefje en werd alles afgerekend. Vele arbeidsters moesten afwachten tot de man thuis kwam met zijn salaris voordat ze konden betalen, maar er bleven er toch nog wel enkele in het boek staan tot volgende week. Als het zeer druk was in de winkel en je moest een poosje wachten dan kon je in de huiskamer een kopje koffie drinken en wat kletsen; winkelsluiting kende men nog niet en er kwam wel eens een vrouw wat laat thuis, maar ja, je wist dan ook alle nieuwtjes van het dorp. En als je dan ook nog een zakje sigaren à 1 cent per stuk had meegenomen voor je man dan kon hij 's zondags (en alleen 's zondags) eens een sigaar roken. Bij deze bakker en kruidenier hielp ik met een paar jongere broertjes wel eens in de bakkerij. We brachten de broden vanuit de oven naar de winkel en dan de blikken insmeren. Het liefst waren we in de bakkerij als de knecht koekjes, beschuit of speculaas moest bakken. Er brak wel eens wat af en mochten wij dan oppeuzelen. Vooral in de tijd van St. Nicolaas, Kerst en Nieuwjaar bakte men vroeger grote speculaaspoppen: paarden en koeien met namen daarop, en ook met Sint bakte men figuren van een man of vrouw die vrijers of vrijsters werden genoemd. Met Oudjaar kreeg iedere klant een ontbijtkoek met van die mooie plaatjes erop. Er waren gezinnen die in verschillende winkels kochten en die dan zes, zeven of acht ontbijtkoeken hadden.

Zoals ik al zei, mijn broertje en ik (we waren toen acht en negen jaar) hielpen soms bij bakker Allewijn. We bezorgden het brood in de buurt. Vroeger waren er veel mensen die zelf voor hun meel zorgden. Ze kochten bij een boer een half of een heel mud tarwe, lieten dat malen en gaven dan twee of drie keer in de week een zakje meel mee of brachten dat zelf bij de bakker. Zodoende kreeg de bakker dertig, veertig zakjes meel, de één van twee pond, de ander van drie pond en voor een groot gezin nog meer. Deze zakjes moesten goed worden gemerkt, want iedere klant wilde met zijn brood ook zijn eigen zakje terughebben. Kneedmachines waren er nog niet. Dus ieder zakje moest apart behandeld worden, ook al omdat de één zijn meel had laten builen, dus de zemelen er bij de molenaar

had laten uitbuilen.

Anderen wilden voor 's zondags een krentenbrood, dus deed men thuis de krenten in het meel of gaven die in een apart zakje mee, wat ook weer apart moest worden behandeld. Over wat mijn broertje en ik eens bij bakker Allewijn hebben meegemaakt het volgende. Zoals bekend werden vroeger de bakkersovens verwarmd met droog hout (musters). Dit hout moest goed droog zijn en daarom moesten mijn broertje en ik ook wel eens droge musters in de schuur brengen. Op een keer waren we daar ook mee bezig geweest en keken we wat rond in de schuur, bij de broodwagen en in de paardestal. Daar zagen we een oud vestje van de bakker aan een spijker hangen. Het hing daar misschien al twee jaar want het was groen van de schimmel. Mijn broertje nam het Zeeuwse boerevestje (de bakker was een Zeeuws boertje) van de spijker, deed het aan en voelde in de zakken: ... laten daar nu zes van die vierkante stuivertjes inzitten. Wat te doen. Niemand miste deze stuivertjes en zou ze ook nooit missen dus besloten we om ze mee te nemen. Met een kloppend hart en een onzuiver geweten wilden we er snoepgoed voor kopen in het snoepwinkeltje waar we iedere maandag onze snoepcent besteedden.

Thuis vertelden we niets, want dan zou er wat opzitten en zou het op terugbrengen neerkomen. De volgende morgen gingen we naar school met ieder een kapitaal in ons broekzakje. Bij het snoepwinkeltje aangekomen begonnen we te twijfelen, want wat zou men daar zeggen als we met één stuiver binnen kwamen. Zoiets was nog nooit gebeurd. Als we voor één stuiver iets kochten hadden we tien zuurbal- len. Voor één cent iets kopen en vier centen terug krijgen leek ons ook niets. Ook moesten we nog oppassen dat niet één van onze schoolvriendjes in de buurt was want die mochten ook niets zien, kortom het was een zeer moeilijke beslissing voor ons. Ondertussen ging de schoolbel dus was er geen tijd meer. We zouden vanmiddag nog wel eens zien.'s Middags kwam het er ook niet van, dus 's avonds gingen we met een onrustig geweten naar bed. Gelukkig waren wij zo opgevoed dat, hoe arm we ook waren, stelen nooit toegestaan was. Ons geweten zei ons dat we dat toch wel hadden gedaan. We sliepen met ons drieën op het kleine zoldertje en toen ons ouder broertje sliep, besloten we dat we morgenmiddag even naar de bakkerij zouden gaan om te kijken of er geen hout moest worden binnen gehaald. We hebben toen de stuivertjes terug in het groene vestje gedaan en 's avonds sliepen we met een gerust geweten in. We misten geen zuurballen, want als we naar bed gingen kregen we ieder een halve babbelaar.

Nu we dan nogal een poosje oponthoud hebben gehad bij de bakker "Allewijn" komen we bij de buurman en dat is een slager en nog wel een oom van mij. Zowel mijn grootvader als mijn oom waren slagers. Een andere oom en ook mijn vader hielpen weleens in het najaar als het druk was om te slachten. Tachtig procent van de bewoners mestte een varken, zodat er veel werd geslacht. Ik zal nu niet meer vertellen hoe een huisslaching in z'n werk ging. In het boekje "Een sikkel als souvenir" heb ik dat uitvoerig behandeld. Naast de slagerij van mijn oom stonden toen drie kleine huisjes en in één daarvan is ondergetekende op 22 oktober 1906 geboren. Ik ben al vroeg gaan verhuizen want op 6 februari 1907 zijn ze met me naar de Slaakweg vertrokken. Hoewel ik nog zeer veel van vroeger weet, kan ik me dat toch niet meer herinneren.

Na het passeren van nog enkele kleine woningen zijn we dan links aan het Clara's Pad gekomen, en rechts aan de Varkenshoek. De weg rechts was vanaf Notenhof niet meer dan een zandweg.

HET CLARA'S PAD

Ja, wat is het nu eigenlijk: "het Clara's Pad", "het Clarispad", "het Klarispad", "het Clarenspad" of "Klarenspad" of "Klespad" ? Hoe men het ook noemde, het was een zeer mooie laan, drie rijen zware olmenbomen, met een smalle straatweg. Aan de rechterzijde lag een smal voetpad, aan de linkerzijde een zanddreef. De twee eerste bomen in de laan waren tamme kastanjes. Links bevond zich een wit hek

dat voor de veiligheid een sloot afschermd. Deze sloot liep achterom de huizen en de Dorpsstraat vanaf de Hervormde Kerk tot aan Clara's Pad. Hier liep de sloot onderdoor de straatweg naar het Molenwegje en vervolgens verder de polder in. Dit was een vuile stinkende sloot. Naast de sloot had je het klompenmakersbedrijf van Heintje Wouterse. Naast Wouterse kwamen dan drie woningen die zo'n dertig meter van de straat stonden en ook de Parochieput. Dan stonden er nog een paar woninkjes met het schildersbedrijf van Lauwtje Boonman en directeur van Euterpe. Weer daarnaast lag een flinke boomgaard en dan was je bij Den School met den Bijbel. Vroeger, tot 1907 en 1909, gingen alle kinderen naar de Openbare school. In het verslag van een gemeenteraadsvergadering las ik dat er 220 kinderen op die school gingen en dat er een vierde onderwijzer moest komen. In 1907 trokken de Gereformeerden zich terug uit het openbaar onderwijs en bouwden een eigen school. Na nog een paar woningen te zijn gepasseerd zijn we aan de Vijfwegen gekomen. Gaan we nog even terug naar het begin van Clara's Pad. Rechts zien we het notarishuis Van Cleef, uit begin 1905. Tot op de dag van vandaag heb ik er vijf verschillende notarissen gekend. Naast het notarishuis staat de Gereformeerde kerk, die werd gebouwd in 1906, op gronden van de grote buitenplaats Barbistein. Bij de oprijlaan van de Gereformeerde kerk staan nog steeds de hekpalen met daarop Barbistein. Naast de kerk stond lange tijd een groot huis, het koetsiershuis van Barbistein dat in de jaren dertig werd afgebroken. Het diende als een pastorie. Nadien is er een nieuwe pastorie gebouwd. De Gereformeerden kerkten tot 1906 in het gebouw "Maranatha" in de Dorpstraat. Naast de pastorie lag een fruit- en druivenkassenbedrijf. Het volgende huis was de dokterswoning; mijn hele leven lang woonde daar steeds een dokter. Daarnaast huisde de gemeente-ontvanger die men vroeger op Heinkenszand had. Verder lagen er tot aan de Vijfwegen boomgaarden of weilanden. In één van die weilanden (was en is) een goudvisvijver die vroeger bij de buitenplaats Barbistein hoorde. We zijn nu aan de Vijfwegen, nu nog precies hetzelfde als 100 jaar geleden. Links had je het café van Verdonk, dan iets verder de Meestooft. Rechts stonden nog enkele kleine woningen waar onder andere een klompenmaker woonde. Links lag een grote boomweide waar later tandarts Klaassen en Cappon van de smederij woonde. Zo kwamen we aan de Suikerheul, gelegen in de gemeente 's-Heer Arendskerke. Daar heb ik vanaf 1941 tot 1976 gewoond.

DE MEESTOOF OP DE VIJFWEGEN EN DE MEEKRAPCULTUUR

In mijn boekje "Een Sikkel als souvenir" heb ik al iets verteld over de meekrapcultuur. Hoewel er hier en daar misschien nog ouderen zijn die daar iets van af weten, ze moeten dan al wel vijftientig of negentig zijn, wil ik er voor de mensen die de meekrap niet kennen toch iets over vertellen. Op veel plaatsen in Zeeland waren zo'n honderd jaar geleden nog meestoven te zien. De meeste zijn nu afgebroken of verbouwd. Er staat er een aan de weg Lewedorp-Nieuwdorp. Deze is, wat de buitenkant betreft, nog in de staat van honderd jaar geleden. Ook op Baarland had men vroeger een meestooft. Aan het kanaal in de Wilhelminapolder bij Goes staat er ook nog een. De meekrapcultuur was niet onbelangrijk, als je ziet wat een grote gebouwen daarvoor konden worden gebouwd. Ik herinner met nog toen ik acht jaar oud was, dat er een boer bij mijn vader kwam om te vragen of er een paar jongens konden helpen om meeplanten te zetten. Mijn broertje en ik konden niet mee, omdat we allebei koewachter waren, zodat alleen ons broertje van zeven jaar mee kon. Even buiten Heinkenszand aan de Oude Zanddijk lag het stuk grond waar de planten moesten worden gezet, uitlopers van oudere planten. De meekrapteelt was heel gecompliceerd. Op een stuk land trok met erg diepe geulen met de Waalploeg; voor dié tijd was een greppel van vijftwintig tot dertig centimeter al erg diep. Van moerbedden werden jonge uitlopers van de wortels afgenomen, denk hierbij aan uitlopers zoals van asperges. Mijn broertje en nog enkele jongens moesten de volgende werkzaamheden doen.

De "kieën", zoals de jonge planten werden genoemd, moesten een poosje in een modderton staan om wat te weken. Deze koude en modderige planten werden op twintig centimeter afstand van elkaar in de geploegde greppel gezet. Dit werk gebeurde ofwel in november voor de vorst, of in februari-maart na de vorst. Het was een vreselijk koud werkje. Als nu de diepe greppel was volgeplant met kieën dekte

De Dorpsstraat omstreeks 1910. Foto GA. Goes.

De Stationsweg met op de achtergrond korenmolen De Drie Gebroeders van D. Rijk, ca. 1935.

Foto GA. Goes.

Clara's Pad gezien vanaf de Dorpsstraat, omstreeks 1915. Foto GA. Goes.

De Vijf Wegen met op de achtergrond links van de weg de voormalige meestof, ca. 1920. Foto GA. Goes.

de grote ploeg ze weer toe en had men gelijk weer een volgende greppel. Als het hele veld vol was geplant had men er verder niet veel omzien meer naar, omdat de plant twee of drie jaar moest groeien om een behoorlijke opbrengst aan wortels, want daar ging het om, te hebben. Deze leken, zoals gezegd, veel op de wortels van de asperge, maar ze waren rood van kleur. In de zomer moest men hoog opgroeiende onkruidplanten verwijderen, verder had je er weinig omkijken naar. Als na een paar jaar de wortels eruit moesten kwamen de meedelters met hun meespa. Dit stuk gereedschap leek veel op de peespa die men gebruikte om suikerbieten te rooien, maar was iets langer en breder, en omdat het delven zwaar grondwerk was, ook behoorlijk zwaar. Dit werk deed men in november-december als het niet vroom. Men noemde het geen rooien, maar delven, omdat de wortels behoorlijk diep zaten. Je was dus aan het meedelden. Als men een stuk had uitgegraven werden de wortels in manden verzameld en op hopen gezet om wat te drogen. Als het hele stuk land klaar was dan werden de wortels met de boerewagens naar de meestoof gebracht. Als de delvers bij een landweg aan het werk waren en een voorbijganger wilde hen plagen dan zong men een spotliedje:

"Meedelder of kloetespitter, lange spae, lit je klauwen wat dichtter gae, eet je stuten wat gauwer, anders komme de krooien er om."

(klauwen = handen; stuten = boterhammen; krooien = kraaien).

Als de delvers de plaaggeest te pakken kregen, dan werd hij meegenomen naar de diepe greppel waar hij tot zijn middel werd ingegraven. Na een kwartier of zolang de delvers zaten te schaften werd hij weer bevrijd.

De meestoof was een lange stenen schuur van ongeveer zestig, zeventig meter lang en twintig meter breed. Op één uiteinde bevonden zich grote deuren, zodat men met paar en wagen kon binnenrijden. Aan het andere uiteinde stond meestal het woonhuis van de droger. Aan de kanten bevonden zich acht of tien luiken en op het vier of vijf luchtkokers. In de schuur ertegenover deze luiken zaten grote vakken waar de mee werd opgestapeld. De meekrap die werd binnengebracht was van verschillende boeren, dus iedere leverancier wist in welk vak zijn mee zat; de registratie hiervan was een taak van de droger. Zoals gezegd stond aan de ene kant van de stoof het woonhuis van de droger met zijn gezin. Hij was de baas in de stoof die al het verdere werk in de stoof regelde. Het voornaamste was het tijdig luchten. In de meestoof waren zolders die eveneens vol lagen met wortels. Als de droger alles had opgeschreven en de mee van het land was binnen, dan ging hij stoken. In de schuur was een stookplaats, de nast, waar een grote kachel met cokes werd gestookt. Na een paar dagen was het benauwd heet in de stoof. De wortels waren nog wat vochtig dus moest de droger flink luchten. De zijluiken gingen dan open, en ook de luchtkokers op het dak. De vakken het dichtst bij de kachel waren het eerste droog. Zo'n partij werd naar de dorsvloer gebracht. De droger kon het nu niet meer alleen aan. Er kwamen nu dorsers, een man op drie, vier. Er werd een partij, een bed, klaargemaakt en het dorsen kon beginnen.

Met de dorsvlegels sloegen de mannen de wortels tot poeder. Als men daar een poosje mee bezig was geweest werd met een hark de boel aangeharkt, en gingen de lange stukjes taaie wortel eruit. Het overgebleven stof werd op de zijkant van de vloer bijelkaar geveegd. Daarna werd een nieuw bed aangelegd en begon het dorsen opnieuw. Dat het tijdens het dorsen erg stoof is te begrijpen; daarbij kwam nog de hitte in de stoof, zodat het dorsen een zwaar en ongezond werk was. Het moest echter gebeuren en het duurde weken lang.

Na een paar dagen dorsen werd er schoongemaakt. Aan de zijkant van de dorsvloer lag een bergje poeder. Over een zeef werden de kleine stukjes wortel er uitgezeefd. Daarna ging al het poeder over de windmolen en vervolgens in zakken. Het poeder vond zijn eindbestemming in de verffabriek. Volgens oude schilders was er geen betere verf dan die van de meekrap. In een meestoof maakte men ook peekoffie. De tegenwoordige witlofwortel werd daar voor gedroogd; men sprak toen nog over cichorei. Van het overblijvende stof maakte men peekoffie. De Buisman's koffie kende men niet, zeker niet bij

een landarbeider.

We gaan nu terug naar Clara's pad en gaan de Varkenshoek in. Op de hoek woont smid Nijse, één van de zonen van het Molenhof. Zijn broers en zusters zijn allemaal in de landbouw of fruitteelt gegaan, maar hij werd smid. We gaan zijn oude smederij eens van binnen bekijken. Alles ijzer en ijzer en ijzer. Schroeven, moeren, bouten, lange of korte staven, rond of vierkant, in alle maten, smal of dik, op de grond of in rekken aan de zijkanten, platen van twee of drie vierkante meter. De werkbank liggen allerlei soorten gereedschap die een dorpssmid nodig heeft voor het maken van landarbeidersgereedschap: spaden, bijlen, hakmessen, schrepels, hoefijzers, ijzeren banden voor wagenwielen enzovoort. Al deze voorwerpen maakt een smid uit de soorten ijzer die daar liggen, dus alles zuiver handwerk. Onmisbaar zijn het grote zware aambeeld, de zware voorhamers en de grote tangen die hij gebruikt. Er zijn een of twee vuurhaarden, met een blaasbalg en een grote bak met water voor het afkoelen van gloeiend ijzer. Buiten staat een travalje (de box waar de paarden in worden gezet tijdens het beslaan).

HET BESLAAN VAN PAARDEN

Een knecht komt met een of enkele paarden bij de smidse en meldt zich bij de smid. Moet het paard rondom beslagen worden?, dus alle vier de poten, pardon de benen, of gaat het om enkele ijzers die moeten worden verlegd omdat ze wat loszitten? Moet een paard rondom vernieuwd worden dan haalt de smid nieuwe hoefijzers uit de kast die hij in alle maten voorhanden heeft en zelf maakt. Hij legt ze alvast in het vuur en begint de hoeven van het paard dat nu in de travalje staat bij te werken. Intussen zijn de hoefijzers die in het vuur liggen al goed warm geworden. Ze worden gloeiend heet door de blaasbalg te gebruiken, (waar wij ook wel eens aan mochten trekken als we in de smidse waren). De smid haalt ze met een grote tang uit het vuur en meet ze aan de hoof. De hoof van een paard is een soort hoorn, wat door het gloeiend hete ijzer een stinkende lucht of rook geeft. Is het ijzer passend gemaakt dan wordt het in de waterbak gedompeld en kan het op de hoof worden gespijkerd. In een hoefijzer zitten zes gaten voor de speciale spijkers.

Tegenwoordig zie je dat niet meer, maar vroeger zag je bij een smid op een bord aan de muur: Simon Jansen grof- hoof- en kachelsmederij. Waar vind je deze nog. Paarden zijn er niet meer. Kolenkachels zijn er ook niet meer. Wagens met ijzeren banden zijn er niet meer. Tegenwoordig wordt alles voor de Zeeuwse landbouwvoertuigen gemaakt in fabrieken of van gummi. En zo is er zoveel moois aan handenarbeid, wat wij van vroeger kenden en waar sommigen echt kunstenaars in waren, niet meer. Als er vroeger bij iemand iets los of kapot was, ook bij de boer, dan ging je ermee naar de smid of timmerman en het kwam voor elkaar. Tegenwoordig draait het meestal uit op vervangen door nieuw materiaal.

We gaan nu de Varkenshoek in, die tegenwoordig Julianastraat en Westerstraat heet. Naast de smederij van Nijse was rechts in de Varkenshoek alles land en weiland. De eerste woningen zijn pas na de bevrijding in 1944 gebouwd. Aan de linkerkant stonden wat huizen met op het eind een doodlopende weg, waar vier broers van smid Nijse woonden, die daar allen een stukje grond van hun vader kregen toen ze gingen trouwen. De naam Varkenshoek schijnt ontstaan te zijn omdat er veel mensen waren die een varken hielden en op de weide van Nijse mochten slachten en strobranden wat in het dorp niet ging. De Varkenshoek is nu een doorgaande weg naar de nieuwbouwwijk Watervliet I, II en III. Over Watervliet is veel terug te vinden in de oude archiefstukken van de gemeente. Weer terug naar de hoek van Clara's Pad, en dan verder het dorp in. Dat dit op of aan de zijkant van een dijk is gebouwd kan je nog steeds goed zien. De achterkant van een huis ligt soms een meter lager dan de voorkant. In het midden van de straat liggen hier en daar straatstenen of kinderkopjes met een goot voor waterafvoer naar een achter in de tuin lopende sloot. De straten zijn erg vuil. Er loopt wel een gemeentewerkman

met een kruiwagen maar deze kan de uitwerpselen van de vele paarden en koeien niet verwerken en dus blijft alles maar liggen tot het gaat regenen en wegspoelt door de goot naar achter in de tuin. Wordt het wat al te erg dan zijn er soms enkele bewoners die wat mest ophalen voor hun tuintjes. Veel bewoners hebben hier aan de linkerzijde van de straat lindebomen in de voortuin. Om de paar honderd meter staat een petroleumlamp voor straatverlichting. De winkels (eigenlijk: winkeltjes) die we tegenkomen zijn er teveel om apart te noemen: dat zijn er 23 in het dorp. De snoepwinkeltjes voor onze maandagmorgencent kom ik nog tegen. Op de hoek Clara's Pad-Dorpsstraat stond café Knuit. Dit café is jaren geleden afgebroken om de toegang tot het Clara's Pad te verbreden. Rechts bevond zich de timmermanswerkplaats van Jan de Mol, waar uiteraard alleen maar handwerk plaatsvond. We zien hier boren, beitels, schaven, - grote en kleine -, in tientallen vormen. Er staan een paar grote werkbanken met houten bankschroeven en overal houtkrullen en zaagsel. Hier en daar staan losse deuren of kozijnen, die zijn - gemaakt in de werkplaats. Was er iemand overleden, dan maakte de timmerman een lijkkest op bestelling. Even een zijsprongetje. In een bestuursvergadering van de muziekvereniging Euterpe in 1913 wordt besloten om enige nieuwe lessenaars aan te schaffen. Er zijn er zestien nodig. Directeur Lauwtje Boonman zal er een tekening van maken. Voor de zestien lessenaars hebben vier timmerlieden geschreven, natuurlijk allen donateurs. Jan de Mol was de laagste inschrijver. Voor f 24,75 zal De Mol ze leveren. Aldus de notulen van 1913. Schuin tegenover de timmermanswerkplaats van De Mol vinden wij het postkantoor. Het is wat donker voor het kantoor; de straatlantaarn staat te ver uit de buurt. De gemeente besluit dat er aan de muur een lantaarn zal worden aangebracht. Eén en ander zal f 13,75 gaan kosten aldus de gemeente notulen.

DE TOUWSLAGER

De touwslagerij is een klein schuurtje met daarin het bekende grote wiel (denk aan Michiel De Ruyter in zijn blauwgeruite kiel). Overal aan spijkers hangen klaargemaakte touwen zoals repen, strengen, wagenleidsels, delflijnen, rooilijnen, lange, korte of dikke scheepskabels, dun of zeer dun bindtouw van 2, 3, 4 of nog meer draden. Verder liggen er enkele balen met touwwol. De touwslager heeft een grote schort aan, gevuld met touwwol. "Michiel" begint te draaien en gaat een draad spinnen. Als hij een lange draad moet hebben gaat hij achteruit lopend naar buiten langs de lijnbaan, ondertussen steeds wol toevoegend tot hij voldoende lengte heeft en zet de lijn daar vast. Dit herhaalt zich nog een paar keer, naar gelang hoeveeldraads het touw moet zijn. Nu neemt hij een mal, een plank met inkepingen (het best te vergelijken met het spiegelei van de conducteur). In iedere inkeping wordt een draad gelegd en terwijl de touwslager langs de lijnbaan loopt met de losse draden voor zich, wordt achter zijn plank of klos de draad in elkaar gedraaid. Moeten het touwen zijn met ogen of ringen, dan worden deze er in gesplitst. Dit touwwerk kon men bij de touwslager kopen. Er gingen ook wel kooplui naar de boeren die veel touw nodig hadden bij het paardetuig. Ook werd er op bestelling geleverd bij schippers en vissers.

Als we bij de touwslager weggaan lopen we gelijk tegen een gemeentepomp, waarvan er drie in de gemeente staan. Voor 1912 was er nog geen waterleiding. Aangezien de meeste huizen ook geen grote regenbak hadden, werd er veel gebruik gemaakt van bron- of welwater. Toen er leidingwater kwam (Heinkenszand werd in 1912-1913 aangesloten) raakten de pompen in verval. In het gemeentearchief las ik dat de pomp voor de woning van Dhr. Schipper was verkocht voor 2 gulden en dat in de droge zomer van 1911 de pomp nog 11 gulden had opgebracht aan verkoopwater. Tegenover de pomp aan de andere zijde van de straat, stonden drie kleine armenhuisjes van de Rooms-Katholieke kerk. Als men de deur opendeed stond je gelijk in het kamertje; een bedstee, een buiskachel, een tafel en een stoel. Voor deze drie huisjes was slechts één WC beschikbaar, wat ook nog al eens moeilijkheden gaf. Er woonde een oud vrouwtje die door ons vaak bij haar scheldnaam werd genoemd of waar we tegen de deur schopten (foei). De nachtspiegel werd in het gootje bij de voordeur geledigd of men hield deze onder handbereik. Als kwajongen kon je één en ander aan nattigheid verwachten. Maar dat hadden we dan

ook wel verdiend. Daarnaast de scheerwinkel en kleermakerij van De Schipper, waar we eens een kijkje gaan nemen.

DE KLEERMAKER

De kleermaker, Keesje Schipper met zijn twee zonen, maakte uitsluitend Zeeuwse boerenmanskleren. Lakens vest, ondervest en fluwelen broek, oersterk. Mijn vader, ook een Zeeuwse boer, had toen hij ging trouwen, hij was 27 jaar, ook een nieuw pak laten maken. Toen hij 70 was is hij nog een poosje op zijn burgers gegaan. Hij heeft toen zijn Zeeuwse kleren aan zijn broer gegeven die een jaar jonger was. Die heeft ze nog gedragen tot hij overleed. De boerehoeden werden door een hoedemaker uit Goes geleverd. Naast kleermaker was Schipper ook bedreven in knippen en scheren. Dat scheren gebeurde eens in de week op zaterdagavond. Als je een zware baard had, dan hoorde je het wel eens krassen. Op zo'n avond kwamen er gemakkelijk ongeveer twintig klanten aan de beurt in dat kleine winkeltje, waarvan er velen een pijp rookten; het zal wel eens mistig zijn geweest. Het waren altijd dezelfde die naar de scheerwinkel gingen. Als iemand klaar was, ging hij nog niet naar huis maar bleef gezellig zitten praten. Voor vele arbeiders was het de plaats om eens iets te horen, want kranten lezen was er niet bij. Als iemand een ander sprak, dan zei hij: *"Ik heb het van die of die in de scheerwinkel gehoord."* Tussen negen uur en half tien stapten velen op en moest er nog afgerekend worden: drie cent voor scheren en vijf cent voor knippen, vijf sigaren à één cent per stuk voor de zondag en zij die pruimden een pakje BZK beste zware pruim voor tien cent. Zo kostte deze avond toch nog een paar dubbeltjes en was men een avondje uit geweest. Waren er klanten die niet rookten maar wel pruimden, dan stond er op de planken vloer een bak met zand waar men wat overtollig vocht in kon kitsen of zijn uitgeknauwde pruimpje in kon deponeren. En dan naar buiten. De ene links en de andere rechts, een goede zondag en welterusten. Tot volgende week.

We steken de straat over en we staan tegenover het gebouw Maranatha (= Jezus komt). Wanneer dit gebouw is gezet heb ik nergens kunnen vinden. Het pand werd gebouwd als gereformeerde kerk. De voorkant doet direct denken aan een kerkgebouw. Brede deur en kozijnen. Aan weerszijden een boomgaard. Bij de entree ligt een gang van een meter naar links en rechts. Links een deur om in het gebouw te komen en een trap naar de galerij. Recht vanuit de gang een deur om binnen te komen. Als je eenmaal binnen bent dan weet je en zie je dat je in een kerkzaaltje bent. Een pad van een meter links en ook rechts. Tegen de muur tot half in het zaaltje banken (of bochten) met vier rijen overdwars, en onder de galerij de hogebocht of -bank. In de bochten zaten de mannen. Daarvoor bevonden zich zeven rijen en stoelen voor de vrouwen. Aan weerszijde zaten drie boogvensters. Vóór in het gebouw was een deur naar de consistoriekamer, een WC en de buitendeur. Naast het gebouw lag een honderd meter tuin. Zo was het oorspronkelijke gebouw tot eind 1940.

In 1906 hebben de Gereformeerden een nieuwe kerk gebouwd aan het Clara's Pad en heeft de Nederlands-Hervormde kerk het gebouw gekocht. Zij gebruikten het gebouw als zondagsschool, bewaarschool, kleuterbewaarschool en speelplaats. Toen ik vier jaar was ging ik naar deze bewaarschool. Mijn lieve moeder, een arbeidsvrouw, ging met mijn vader mee helpen werken (zoals zoveel arbeidsvrouwen) zodat de kinderen naar de bewaarschool of naar oma, de moeder van mijn moeder, moesten. Toen ik vijf jaar was mocht ik naar de zondagsschool. De kleuterschool hield op te bestaan, zodat het gebouw daarna alleen nog maar dienst deed als zondagsschool. Daar het gebouw toch zijn onderhoud nodig had en niets opbracht heeft de kerk het nadat de Duitsers het een tijdje hadden gevorderd verkocht, waarna het muziekgezelschap Euterpe eigenaar werd. Euterpe heeft het gebouw gerenoveerd, alles eruit gebroken en aan één zijde dichtgemetseld en een toneel ingebouwd, centrale verwarming aangelegd. Thans is het oude Maranatha Clubhuis Euterpe. Ik bezit verschillende foto's van Maranatha, onder meer één met bestuur en leerlingen bij het herdenken van het 10jarig bestaan van de

Zondagsschool Maranatha, anno 1899-1909, 15 oktober. Naast Maranatha lag een dreef naar de korenmolen waar 100 jaar geleden de familie Van Vessem woonde. Deze oude molen is totaal verwaarloosd, jaren geleden vielen er een paar wieken af; nu is ook de kap er afgevallen en hier en daar zelfs stenen uit de muur.

Dan komen we weer een dorpsmid tegen, de oude Jan Zuidweg. Deze was in het dorp en verder in de Zuidbevelandse gemeenten bekend om zijn vakmanschap voor het smeden van bijlen, kapmessen, schoppen en spaden en andere landbouwgereedschappen. In de gereedschappen die hij maakte was de letter Z geslagen en men keek bij het kopen hiernaar. Ook het sierwerk voor huizen in alle vormen, hetzij bloemen, vogels of dieren werden vroeger uit een stuk ijzer gesmeed waar dagen aan gewerkt moest worden. Als je de bewaard gebleven oude prachtige hekken ziet met krul- en sierwerk en de namen van huizen dan is dit toch vakmanswerk.

Tegenover smid Zuidweg de wagenmakerij van Van der Swaluw. Deze beschreef ik reeds in het boekje "Een sikkels als souvenir". Eigenlijk moest je in de werkplaats een paar uur verblijven en je laten vertellen waar al die verschillende gereedschappen die daar hingen of staan voor nodig waren, om te kunnen begrijpen wat een pracht van een vak dit is geweest om een Zeeuwse landbouwwagen te maken van die boom die daar op het terrein ligt. Dit zijn ambachten die nooit meer terugkomen en die je moet hebben gezien vanaf de opbouw van begin tot eind. Enkele oude werktuigen of gereedschappen van vroeger zie je nog wel maar wie weet hoe ze gebruikt moeten worden ?

Naast de smederij van Zuidweg staat een klein kruidenierswinkeltje en daar woont de tuinman van de fam. Vermande. We zijn nu in het gedeelte van de Dorpstraat waar de elite van Heinkenszand woonde of woont. In het grote huis waar burgemeester Vermande woonde en in 1908 overleed woonden daarna de twee vrijgezellen dochters van Vermande; Jet en Cato. Ik heb deze dames nog gekend als ze gingen wandelen, altijd samen, ze hadden twee grote honden bij zich. Van deze dames is weinig bekend. Of ze van Heinkenszand vertrokken zijn of overleden dat weet ik niet. Wel herinner ik mij dat het grote gebouw in 1919-1920 is afgebroken. Het huis stond waar nu de Van Cittersstraat is en het was een zelfde gebouw als nu Modehuis van Sluis. Achter het huis lag een grote tuin of boomgaard met bessenstruiken. De voorkant van het huis had een hoge stoep met een brede voordeur en een gang van twee meter breed. Aan weerszijde van de deur bevonden zich twee grote ramen van de woonkamers. Daarbovenop kwam een tweede verdieping en dan nog een verdieping tot de goot van het dak. De dakgoot was zo breed dat je erdoor kon lopen. De raamkozijnen zaten uitgebouwd buiten de muur zodat men in de kamer een soort zitje kreeg waar in de hoeken kleine bankjes waren. Buiten aan de kozijnen zaten spiegeltjes (spionnetjes) zodat je vanaf een bankje de Dorpstraat inkijken, dus spioneren. In de bovenverdieping waren de kozijnen niet zo breed. Vanaf de stoep liep een stenen straatje naar de goot waarover een plankje lag en zo kwam je op straat.

Daarnaast stond een zelfde huis van de fam. Van der Bilt, toen ook een zeer vooraanstaande familie te Heinkenszand. Ik zal deze woning niet verder beschrijven daar het een zelfde gebouw was als het vorige. Het is nu Modehuis Van Sluis. Ik heb daar vier burgemeesters in weten te wonen. Dan komt een derde huis dat ook ongeveer hetzelfde was: de Nederlands-Hervormde pastorie, nu rijwielhandel Jacobusse. Over de pastorie en de tuin wil ik iets meer vertellen. De pastorie was ook een groot huis wat nog duidelijk is te zien. Het huis had een zeer grote brede gang, met een voordeur die versierd was met smeedwerk. De voorkant had twee grote voorkamers en een grote achterkamer met schuifdeuren met zicht in de tuin; verder was er een grote keuken met hijkeuken. In de gang zaten vier zijdeuren. Op het eind daarvan had je de W.C. en een deur naar de tuin. De keuken was ongeveer vijf bij vijf meter groot, en drie kamers van zes bij zes meter. Boven vond je er vijf slaapkamers, een overloop en een badcel met een trap naar de zolder over het gehele huis met in een hoek een slaapkamertje voor de dienstbode. Beneden had je dan nog een fietsenhok, washok en tuinschuur

In 1931 vertrekt er een dominee uit Heinkensand die er vier jaar heeft gestaan. In zijn plaats komt een kandidaat De Willigen die op 2 augustus 1931 zijn intrede doet en bevestigd wordt als dominee. Deze jonge dominee is dan 26 jaar. Hij is ongehuwd en wil in zijn huishouden geen dienstbode maar een echtpaar zonder kinderen. Door de tussenkomst van de vorige dominee en de huisarts bij wie mijn vrouw dienstbode was geweest zijn wij in de pastorie terecht gekomen en hebben wij in dat grote huis tot eind 1939 gewoond toen Ds. De Willigen vertrok naar Drachten. Over deze jaren zou een boekje te schrijven zijn (bijvoorbeeld "Belevenissen in een pastorie").

Op onze reis komen we nog twee van deze huizen tegen. Tegenover de pastorie woont een horlogemaker Jan Tramper. Een zeer bekend mannetje, hij was ook Zondagsschoolleider. Ik heb hem al vanaf 1911 gekend; toen wij in de pastorie woonden was hij onze overbuurman. In 1941 heb ik samen met anderen met hem gewerkt. Deze Tramper zorgde vroeger ook voor de straatverlichting: petroleum-lampen. In een notulenboek van de gemeenteraad lees ik:

"20 December 1886. De heer J. Tramper, lantaarnopsteker, zorgt (weer) voor de straatverlichting, leveren van olie, aansteken en schoonhouden voor f 72,00 per jaar op 23 december 1909. Voor het jaar 1890 krijgt J. Tramper, lantaarnopsteker, loonsverhoging van f 14,00 dit wordt nu f 86,00 per jaar."

Naast Tramper hebben we dan het snoepwinkeltje waar ik reeds eerder over schreef en waar we onze stuivertjes niet durfden te besteden. Naast Tramper woonde de familie Vermeulen, die ook bier mocht verkopen, men zei dan ook: "het bierhuis Vermeulen". Deze Vermeulen had een zoon en twee dochters, tien tot vijftien jaar ouder dan ik. Eén van de meisjes had Tuberculose (TBC). Zij kon dus niet met haar zusje mee om wat te verdienen, maar omdat het meisje toch wat verdienen moest, zijn haar ouders toen een snoepwinkeltje voor haar begonnen (hoe bestond het). Toen ik naar school moest en mijn maandagmorgentent wilde besteden, leefde het meisje niet meer en heeft haar moeder het winkeltje voortgezet. Het was al een oud vrouwtje die het met de netheid niet zo nauw nam, en zo was het in het snoepwinkeltje een vreselijke rommel. Alles lag doorelkaar. Zuur of zoet en alles los dus geen verpakking. Je mocht het zelf uitzoeken, dus er met je vieze vingertjes in graaien en als het je niet aanstond weer maar terugleggen op het bord. Daarbij stond de deur ook meestal open dus konden de vliegen en wespen ook meesnoepen. Ook mieren wisten het snoepbord wel te vinden en was je wat klein dan werd je opgetild en mocht je met je natte broekje op de toonbank zitten. Ja, ze nam het niet zo nauw maar wij ook niet, want de zuurballen en dropjes smaakten best.

Naast het bierhuis stond het oude gemeentehuis. Ja, het oude gemeentehuis. Een gewoon huis in de straat!! Ja, maar waar was het dan aan te herkennen dat dit een gemeentehuis was ?? Aan de vlaggestok! Of er nu gevlagd moest worden of niet, zomer of winter, de vlaggestok stak schuin boven het dorp. Ook als je in de gang kwam was er geen verschil met een gewoon woonhuis, al kon je buiten wel zien dat het geen arbeiders woninkje was. Aan de buitenmuur en aan de zijkant zag je een klein plakkebordje en een 15 meter verderop een wat groter. Eenmaal binnen dan zat er een gemeenteklerk op een hoog gevaarte te schrijven en aan de andere kant van de hoge schrijfflessenaar zat de burgemeester. In de hoek van de kamer stond een kast, zeker het gemeentearchief. Gemeenteraadsvergaderingen werden in het dorpscafé van Pieterse gehouden. Ja, ja, burgemeester Steketeë en secretaris Snijders hadden nog geen typemachine of telefoon. Als er een boodschap was voor iemand in het dorp of voor iemand in de polder dan kon veldwachter Takker er met de fiets vandoor. Als de fiets van Takker tegen het gemeentehuis stond, kon je er van opaan dat hij in de buurt was. Stond de fiets er niet dan was hij in dienst of zat hij achter in een polder wat uit te rusten of een kopje koffie te drinken. Takker woonde in een zijkamer van het gemeentehuis. Wij zijn nu in het centrum van het dorp: het gemeentehuis, de kerk, de school. Ja DE SCHOOL, want het is nu 1906 en er is nog maar één school waar we straks nog op terug komen. Naast het gemeentehuis lag een onverharde dreef die naar een boerderij liep en naar de gronden die vroeger bij de tuinen van het slot Barbistein behoorden.

Naast de boerderij stond een echt hoog ouderwets huis met daarnaast een goudvisvijver, overblijfselen van Barbistein. Als we nu terugkomen van die doodlopende dreef, de waranda geheten, dan liepen we recht voor ons in de Dorpsstraat op het vierde grote huis van de familie Witkam. Dit grote particuliere huis werd vroeger bewoond door de familie Van der Bilt en het had hetzelfde front als van Vermande. Maar hier was een groot koetshuis naast met paardenstallen. Tussen het huis en het koetshuis lag een inrijlaan met brede verschillende gesmede ijzeren hekken naar de achterliggende tuinen. In 1914-1918, tijdens de Eerste Wereldoorlog, was hier een afdeling cavalerie gelegerd en hebben we als schoolgaande kinderen daar menig uurtje doorgebracht als de soldaten met de paarden bezig waren.

Achter het gebouw lag een grote tuin en naast het Kerkepad stond een twintig meter lange en twee meter hoge muur voor de discretie van de bewoners. Nadat mevrouw Witkam er niet meer woonde heeft het een poosje leeg gestaan, waarna de gemeente het heeft gekocht en als gemeentehuis ingericht. Het koetshuis werd gekocht door Helmstrijd die er na afbraak een timmermanswerkplaats en woonhuis heeft gebouwd. Nadat de gemeente het grotere huis enkele jaren als gemeentehuis had gebruikt is het afgebroken ter verbreding van de huidige Kerklaan en verviel het oude Kerkpadje. Naast het Kerkpadje lag de wagenmakerij van Pantus. Tegenover Pantus troffen we de Nederlands-Hervormde kerk.

DE NEDERLANDS-HERVORMDE KERK (buitenzijde)

De huidige Waterstaatskerk die we nu aantreffen is in de plaats gekomen van de in 1843 afgebroken prachtige kerk met hoge toren (te vergelijken met die van Nisse). De beide kastanjabomen moeten omstreeks 1830-1840 zijn geplant zodat de nu nog steeds bestaande bomen een respectabele leeftijd hebben. De afscheiding van de straat aan de voor- en een gedeelte van de zijkant bestaat uit een ijzeren tuin in een stenen muurtje. Links lag een dreef, de Waranda, die liep in de richting van twee huizen die ik zojuist beschreef en naar de achterkant van de kerk, het kerkhof. Rechts naast de kerk bevond zich een pad van zes meter naar de kerkeregenbak en het kerkhof. Naast het pad stond een wit stenen gebouw voor het opbergen van stoelen of banken en later voor de brandspuit. Vroeger was de zijkant en het terrein achter de kerk het kerkhof. Als kind weet ik nog dat onder de nu nog staande treures grafzerken lagen. De oude tuinman uit mijn jeugd, 75 jaar geleden, spitte wel eens mensenbeenderen boven die hij op een hoopje onder de treures verzamelde.

Een dertigtal jaren geleden zijn we in de kerk van kolen op centrale verwarming overgegaan. Gas was er nog niet dus oliestook. Ik heb toen de put voor de olietank gegraven en al spoedig stuitte ik op doodsbeenderen. Toen de put zo ver was dat de tank erin kon lagen er vier doodshoofden op de kant. Toen de tank er in lag hebben we de overblijfselen maar weer begraven. In verband met verbreding van de Warande voor de nieuwbouw en het afbreken van de school is toen de nu bestaande muur rond de kerk gezet. Vroeger had het kerkhof een heel andere vorm. Door hier en daar wat te ruilen en doordat de gemeente de bouw van de muur om de kerk op zich nam, is een en ander toch een mooi geheel geworden en staat de kerk vrij in zijn omgeving. Dat de oude kerk toen is afgebroken is tot op de dag van vandaag nog zonde. De nu bestaande kerk, staat op funderingen van de oude kerk. Daarover het volgende:

Toen de put voor de olietank klaar was, moest er onder de vloer in de consistoriekamer ruimte worden gemaakt voor het plaatsen van de kachel. Al spoedig stootten we op de fundering van de oude kerk. We konden zelfs enkele muren gebruiken voor de kelder. Meer ruimte dan dat we nodig hadden hebben we niet opgezocht. Toen de muur rond de kerk klaar was en we het terrein gingen egaliseren, stootten we aan de andere kant van de kerk weer op de funderingen van de oude kerk. In de dertiger jaren is de toren van de nu bestaande kerk wat opgetrokken. Gelijk met de verbouwing wilde een toen fungerende kerkvoogd de kastanjabomen opruimen wat gelukkig niet is doorgegaan, want de voorzijde van de kerk mag men gerust kaal noemen. Dit wordt nu wat gecamoufleerd door de oude kastanjabomen.

Dit was de buitenkant van de kerk. We gaan we nu binnen kijken en zien hoe dit er 100 jaar geleden uitzag.

DE NEDERLANDS-HERVORMDE KERK (binnenzijde)

Als we door de zware deuren binnen gaan, zien we vier deuren en het klokketouw. Als we een van die deuren openen en we kijken omhoog, dan zien we een zwaar gewicht hangen. Dit dient om de klok aan de gang te houden. Het gewicht zakte langzaam naar beneden, waardoor de klok bleef lopen. Eens in de week moest Jantje Tramper naar boven om de klok op te winden. Nu komen we in het voorportaal. Rechts met de monumenten, twee leeuwen. Deze twee leeuwen houden een familiewapen tussen de poten met enkele afbeeldingen er op. Wat het beduidt weet ik niet. Ook niet van welke familie het wapen is. Daarnaast een drie meter hoog beeld op een sokkel. Voorstellende een engel met een zeis, met in zijn rechterhand een ganzeverenpen, (in steen). Daarnaast hangt aan de muur een (marmeren?) bord met opschrift in een vreemde taal. Vroeger hing daar een lijst naast met het opschrift wat er op stond. Die lijst ontbreekt nu. Daar weer naast hangt aan de muur een lijst met de namen van de 43 predikanten die er zijn geweest sedert de Reformatie. Vanwaar ze gekomen zijn, hoelang ze op Heinkenszand hebben gestaan en naar waar ze zijn vertrokken. Op de grond grote plavuizen van natuursteen, maar nu bedekt met vloerkleden. Aan de andere zijde van het voorportaal bevindt zich een grafmonument met daarop twee wapenschilden van de familie Hurgronje en Van Dishoek. Van deze familie is het volgende bekend.

HET HURGRONJE FONDS

Op 31 augustus 1746 overleed op 52jarige leeftijd op zijn buitenverblijfplaats Barbistein te Heinkenszand Mr. Isaac Hurgronje. Ambachtsheer van Heinkenszand. In een testament heeft hij een legaat van duizend pond VLS nagelaten. In dit testament stond dat alle jonge dochters waarvan de ouders belijdend lidmaat zijn van de Nederlands hervormde kerk en tenminste twaalf achtereenvolgende jaren gewoond hebbende te Heinkenszand, een uitkering bij het huwelijk kunnen ontvangen van honderd gulden. Aldus het testament.

Het beheer over dit nog steeds bestaande legaat werd en wordt gevoerd door de fungerende administrateur van de familie Hurgronje (thans de gemeente). De huwelijks giften worden besteed uit de opbrengsten van het belegde legaat. In 1966 bedroeg de belegde opsparring reeds twaalfduizend gulden, nominaal obligaties waarvan de rente uitsluitend kan dienen voor verdere stijging van de pot. De aanvragen om voor deze subsidie in aanmerking te komen wordt meestal bij de huwelijksaangifte bij de ambtenaar van de burgerlijke stand gedaan. Nadat een verklaring van de betreffende dominee is ontvangen wordt deze met de aanvraag doorgezonden naar eerder genoemde administrateur. Sedert de herindeling zijn uit dit fonds tien uitkeringen gedaan. Doordat er zo weinigen aan de bovengemelde voorwaarden voldoen (geen belijdend lid zijn) is op 20 november 1978 een laatste uitkering gedaan. Het uit te keren bedrag is nu vijfhonderd gulden. Er is een tijd geweest dat ze moesten stoppen of slechts een bedrag van veertien gulden konden uitbetalen. Er is nog veel meer over dit bedrag te vertellen, hoe het belegd is, hoeveel uitkeringen er zijn gedaan sedert het begin. Een gedeelte van de administratie is verloren gegaan in 1809 te Vlissingen. Een terugtrekkend onderdeel van het toen gelande Engelse leger verwoestte een gedeelte van de werf, waardoor een gedeelte van de administratie zoek is (dit volgens oude geschriften). Er is een periode geweest van 1775-1808 dat er 47 huwelijksaangiften werden gedaan en er nog 47 op een wachtlijst stonden. Immers honderd gulden was in die tijd niet te versmaden. Isaac Hurgronje en zijn vrouw werden beiden in de Nederlands Hervormde kerk begraven, dus in de oude kerk die in 1842 is afgebroken. In het voorportaal van de consistorie hangt een mooie prent. Het opschrift luidt:

De oude gemeenteherberg aan de Dorpsstraat, waar ooit de gemeenteraad vergaderde. Foto GA. Goes, ca. 1930.

De Nederlands Hervormde kerk aan het Stengeplein, 1978. Foto GA. Goes.

*Fragmenten van het grafmonument voor
Cornelis de Perponcher Sedlnitzky
in de Nederlands Hervormde kerk.*

Foto GA. Goes.

*Grafmonument voor mr. Izaak Hurgronje en Johanna van Dishoek
in de Nederlands Hervormde kerk.*

Tekening zonder naam of datum in het archief Lenshoek, GA. Goes.

"Oude prent van 1740, de kerk St. Blasius, afgebroken 1842". Nog steeds is er in de huidige kerk het gedenkteken te vinden dat het graf siert. De tekst op het gedenkteken luidt: *"Ter Eere en Gedachtenis Van Mr. Isaac Hurgronje In Zijn Wel Ed. Leeven Raad Der Stad Vlissingen. En Wegens De Zelfde Gecommitteerd. In Het Edelmogende College Van Heeren Gecommitteerden Raden en Raden Ter Admiraliteit. In Zeeland Ambachtsheer In 's-Heer Arendskerke, Heinkenszand En Ovezande etc. Overleden Een En Dertig Augustus zeventien Honderd Zes En Zeventig. En Vrouwe Johanna Van Dishoek. Overleden Twee En Twintig April Zeventien Honderd Zes En Zestig"*. Dit echtpaar was kinderloos.

DE KERK BINNEN VOOR DE RENOVATIE.

In de paden lagen grote ouderwetse plavuizen met tegen de muur banken of bochten. Deze waren voor de mannen met achter in de kerk twee hoge (bochten) banken voor domineesfamilies of elite. Voorin stonden twee hoge banken voor meer gegoede burgers, en verder aan weerszijde van de preekstoel een bank voor ouderlingen en diakenen en twee armbanken. Onder de grote preekstoel bevond zich een kleine preekstoel voor de voorlezer of voorzanger (toen er nog geen orgel was) en een grote kolenkachel. Of er voorheen een orgel was weet ik niet zeker maar in 1911 is het kerkorgel van Nisse gekocht (enkele jaren geleden vervangen door een nieuw). Het voorfront van het orgel is nog steeds hetzelfde. Voor de verlichting beschikte men over zes grote petroleumlampen boven de paden, en midden in de kerk twee grote kronen of kandelaars voor petroleum- of kaarsverlichting.

De kerk is sinds jaren gerenoveerd en gerestaureerd en voorzien van elektriciteit, centrale verwarming, vloerbedekking, andere ramen. Van de situatie zoals ik het als kind heb gekend is weinig meer over. De consistorie was een kale ongezellige ruimte met twee houten losse kasten, plankenvloer, geen W.C. Er was enkel een waterplaats voor mannen (buiten). Waterleiding was nog onbekend. Dit alles in de dertiger jaren. Na de bevrijding is er veel veranderd. Nu is het een mooi kerkgebouw dat van alle gemakken is voorzien zoals een kerk toch zeker zijn mag.

Vijfentwintig jaar ben ik met mijn vrouw koster geweest waarvan tien in de oude staat, zeer ongemakkelijk met die zijbanken en kolenkachels. Tegenwoordig zijn er stoelen en nette vloerbedekking, dus wel wat anders als vroeger. De beloning zal ook wel iets anders zijn. Ook is er nu een mooie preekstoel. Jaren geleden was de preekstoel geel geschilderd zoals de zijbanken. Iemand heeft toen eens ontdekt dat er onder de gele verflaag een mooie eikenhoutkleur zat wat gelukkig nog zo is. De petroleumlampen hebben ze omstreeks 1922, toen er elektriciteit kwam, op de zolder opgeborgen. Voor de prachtige olielampjes op de kronen kwam een langwerpige elektrisch ding in de plaats. Jammer, jammer, men had de kerk toch wel kunnen verlichten en de lampen laten hangen, maar dat ging niet meer. Tot zover de kerk van buiten en van binnen.

Tegenover de kerk hadden we een snoepwinkeltje waar we onze maandagmorgencent konden besteden maar daar gingen we niet zo gaarne naar toe. Je mocht zomaar niet in het snoepbord graaien en bovendien moest je opschieten a.u.b. Maar het was wel schoon en netjes, alles onder een glazenplaat of flessen en dan kon je aanwijzen wat je wilde hebben. Eenmaal in je handen, dan was veranderen of ruilen er niet meer bij.

We steken de straat over en dan hebben we de Openbare school met onderwijzerswoning. De school had aan de voorzijde drie grote lokalen en aan de zijkant het schoolplein. Daarachter lag nog een zeer groot lokaal. Die lokalen had men wel nodig want aan het begin van deze eeuw was er nog geen Gereformeerde of Katholieke school. Dus die lokalen waren noodzakelijk. Ook moest er in die tijd een vierde onderwijzer bijkomen want er gingen toen 220 kinderen op die school. In 1907 kwam de Gereformeerde school en in 1909 de Katholieke school. Toen ik in 1912 naar school moest was de boel

al gescheiden. We hadden toen als hoofdonderwijzer een meester Wisse. Dan was er een onderwijzer Van der Swaluw en zijn zuster die bij ons onderwijzeres was. De Van der Swaluw's waren Katholiek; ze bleven ook na 1909 op onze school en gingen niet mee na de schoolsplitsing. Na mijn eerste twee schooljaren bij de juffrouw moest ik naar haar broer in de derde klas. In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit en moest de meester in militaire dienst. We hebben toen een paar weken bij de juffrouw en meester Wisse samen gezeten en toen was onze meester weer terug. Hij was namelijk ingedeeld bij een afdeling die in het fort Ellewoutsdijk lag en daarom mocht hij onderwijzer blijven te Heinkenszand. Hij was onderofficier en vanaf dat moment stond er een soldaat met gele strepen op zijn mouw voor de klas. Hij mocht niet thuis slapen (zijn zuster en broers woonde een eindje van de school) maar moest als de school uit was op de fiets naar Ellewoutsdijk en 's morgens weer naar Heinkenszand komen. Dat heeft geduurd tot ik van school ging, want ik heb geen andere onderwijzers gehad tijdens mijn schooljaren.

Toen er vóór de splitsing gebrek aan ruimte was wegens het groot aantal kinderen heeft de gemeente een groot lokaal op het schoolplein gebouwd maar dat hadden ze na de splitsing niet meer nodig. Het werd een leeg lokaal en werd in het vervolg altijd "Het Lege Lokaal" genoemd. Leeg was het eigenlijk nooit. De muziekvereniging Euterpe, de zangvereniging "Ons Genoegen" de schietvereniging, de toneelclub, de sportclub en andere verenigingen gingen er gebruik van maken, zodat "Het Lege Lokaal" altijd bezet was.

Wat zal ik nog van mijn schooltijd schrijven, als kind van een arbeidersgezin moest ik al vroeg mee wat helpen verdienen en is mijn schoolgaan zeer ongeregeld geweest. In mijn boekje "Een sikkeltje als souvenir" heb ik dat uitvoerig beschreven. Door enkele winteravonden school heb ik nog wat op kunnen halen maar ik heb de school in mijn later leven toch niet gemist. Toen ik van school ging was meester Wisse nog hoofd. Een jaar later kwam er een nieuw schoolhoofd van Nisse, meester Luwema bij wie ik nog naar de avondschool ben gegaan. Dit was voor kinderen die al vroeg mee moesten gaan werken. Meester Wisse was weduwnaar; hij leefde met zijn dochter en een huishoudster. Zijn dochter is later gehuwd met dokter Hoorweg.

Typisch voor die tijd waren de lindebomen die op vele plaatsen voor de ramen stonden. Dit was ook het geval voor het huis van Van de Linde. Van de Linde was tot het eind van de vorige eeuw veldwachter te Heinkenszand. Hij was 78 jaar en de gemeenteraad vond dat hij zijn werk niet meer behoorlijk vervulde. Er werd besloten dat hij zou stoppen en dat de gemeentebode Tokker gemeenteveldwachter zou worden. Dit alles tegen de zin van Van de Linde. De burgemeester stelde voor Van de Linde een pensioen toe te kennen van f 500,- per jaar wat de gemeenteraad terugbracht naar f 250,- daar men meende dat Van de Linde daar best mee kon leven. Wel kreeg hij nog een gratificatie van f 15,- per jaar omdat hij het bodeschap van Tokker kon overnemen (een en ander overgenomen uit het gemeente archief). Tegenover Van de Linde woonde een De Jong met een groot gezin. Deze was van beroep bierbrouwer. Op een stuk land achter zijn huis stond een grote schuur (dit stuk land noemde men de Kannegieter) met onder de schuur kelders. In de kelder lagen de tonnen en de vaten en alles wat men nodig had voor het bierbrouwen. Omdat dit te weinig opleverde en hij er met zijn groot gezin niet van kon leven is hij bier gaan bottelen. Dat bottelen wilde zeggen dat hij uit een bierbrouwerij, misschien uit Goes, tonnen bier thuis kreeg. Dit bier werd dan overgeheveld in flessen of kleine tonnetjes en aan de café's geleverd. Ook de gewone burger ging naar De Jong om één of meer van deze flessen bier, de zogenaamde beugelflessen en flessen van een liter.

Naast de brouwerij stond het vijfde grote huis. Hierin woonde vroeger de kantonrechter van dit district, dat aan het einde van de vorige eeuw werd opgeheven. In het gemeentearchief is terug te vinden waarom één en ander is opgeheven. Toen ik kind was had ik een tante die bij deze familie dienstbode was geweest, de familie was De Ronde Bresser. Tegenover dit grote huis (wat een verschil) stonden drie kleine armenhuisjes van de Diaconie der Nederlands-Hervormde kerk. De bewoners hoefden soms

Op de voorgrond het perceel met de benaming Kannegieter, met rechts de voormalige bierbrouwerij van De Jong aan de Dorpsstraat, 1977. Foto GA. Goes.

Boerderij Claerensteyn aan de Heinkensandseweg, ca. 1980. Foto GA. Goes.

Oprijlaan van het landgoed Landlust aan de Dorpsstraat, ca. 1980. Foto GA. Borsele.

Koetshuis van het landgoed Landlust aan de Dorpsstraat, thans vestiging van het Zeeuwse Landschap, ca. 1980. Foto GA. Borsele.

geen huur te betalen, ofwel bedroeg de huur een gulden per week. Naast de armenwoninkjes had je een schoen- en zadelmakerij waar we een kijkje gaan nemen. Tachtig procent van de bevolking van Heinkenszand was op zijn boers dus droeg men Zeeuwse boerenschoenen en Zeeuwse vrouwenmuilen. Het bovenleer van deze schoenen was onverslijtbaar en ze gingen van vader op zoon, alleen de zool of de hak moest wel eens vernieuwd worden. Dit schoenmaken was natuurlijk handwerk. In de werkplaats zag je boorden met houtenschoenmodellen, de zogenaamde mallen. De maat van de voet werd gemeten en de betreffende maat van het model erbij genomen; vervolgens sneed men uit een grote lap leer het benodigde stuk dat men nodig had voor de bovenbouw, even zo voor de zool. Maar die dan van dikker leer. De zool was van extra dik leer. Het werd een paar dagen in een bak met water gelegd, daar dit anders zeer hard en droog was.

Als het leer nu wat zachter en buigzaam was geworden sneed men het benodigde stuk eraf en ging men dit uitkloppen. De schoenmaker nam nu een grote kei, legde die op zijn knieën en begon op het stuk leer te beuken. Als het dan zachter en buigzaam was kon hij er met zijn schoenmakersmes een vorm in snijden. Dit schoenmakersmes was een gewoon plat stuk ijzer zonder lemmer. Was nu het leer voldoende geklopt en gerekt dan ging het op de malle of leest. Het bovenleer werd op de leest vastgezet met enkele spijkertjes en daarna kwam de zool eronder. Het bovenleer was natuurlijk ruim genomen want dit moest tussen de zool en bovenleer worden vastgemaakt. De schoenmaker had nu een bakje met houten pennetjes voor zich de dikte van een lucifer en een halve centimeter lang. Deze pennetjes moesten kurkdroog zijn. Voordien had hij eerst het bovenleer met pekdraad aan de zool genaaid. Als nu alles goed strak op de leest zat stak hij met de els een gaatje in de zool en werkte hij het bovenleer tussen de zool en zette er een pennetje in. Zo ging hij de zool rond, de pennetjes een centimeter van elkaar. Als dit alles klaar was en netjes bijgewerkt, ging hij een hak maken. Dit waren stukjes leer, hakmodel, die op elkaar werden genaaid en aan de zool werden bevestigd. De mal die uit twee of drie delen bestond werd nu uit de schoen genomen, de schoen werd op een leest gezet en alles werd goed vastgeslagen. Doordat de droge pennetjes wat vocht opnamen kwam alles zeer vast te zitten. Dit wat betreft zondagse schoenen. Voor werkschoenen was het bovenleer ruimer, omdat die meer over de wreef van de voet moesten komen en werd er ook nog een hoefijzer onder de hak gezet. Tegenwoordig is alles machinewerk. Naast schoenmaker was hij ook zadelmaker en leverancier van ander benodigd paardetuig.

HET MAKEN VAN EEN GAREEL

Ook hiervoor had hij een model of patroon. Uit een stuk zacht leer werd het patroon gesneden dus de vorm van het gareel. Voor een groot paard moest men het natuurlijk wat ruimer nemen dus meer lengte en breedte maar dat was zichtwerk. Het te gebruiken leer was van paarden, omdat dit leer zachter was dan van koeien. Als het nodig was werd de vorm nog op een leest gezet om een goede stand te krijgen. Voor de vulling werd koehaar en roggestro gebruikt. De houten knuppel die op het gareel kwam was van hout en daar zorgde de wagenmaker voor; het ijzeren slot onder aan het gareel leverde de smid. Als het model zo vast was gevuld met stro dat het leek of er geen strootje er meer bij kon werd met een ijzeren pen van boven af nog enige gaatjes gestoken en opgevuld met stro zodat als het straks gebruikt werd niet plat werd maar overal op de paardenhuid (nek) aan sloot. De knuppel werd met smalle riempjes op het gareel vast gemaakt. Onder aan de knuppel bevond zich het slot (twee haken) die als het gareel over de paardennek was gedaan dicht werd gemaakt. Ook al het andere paardetuig was van leer, werd met de hand gemaakt en met een pekdraad aan elkaar genaaid. Ook voor riemen in de koestallen zorgde de schoenmaker. Maar dit alles is verleden tijd of machinewerk geworden.

HET SLOT BARBISTEIN

Niet ver van de grote en fraaie Nederlands-Hervormde kerk met zijn hoge toren vond men twee grote buitenplaatsen of sloten aan weerszijden van de straat. Het slot Barbistein lag rondom in het water, de veste. Dit slot behoorde aan Snouck Hurgronje die ik al beschreef. Bij dit slot was een grote tuin of bos, dat zich uitstreckte vanaf het slot tot aan Clara's Pad en van de Dorpsstraat tot aan de Kraaiendijk en dat bestond uit een schone tuin met lanen en sierperken. Na verschillende verbouwingen en nadat de laatste eigenaars het hadden verlaten raakte het slot bouwvallig. Het werd toen door de Rooms-Katholieken gekocht die er een kerkgebouw van maakten. De verschillende straten die nu in de parken van Barbistein liggen, hebben de namen van deze families als: Van Schengestraat, Odijkstraat, Barbisteinstraat enz. Veel is er veel te vinden in de gemeente archieven maar het bekendst is Hurgronje.

Aan de andere zijde van de straat (zuidzijde) stond het Huis Watervliet met ruime zalen, met aan de achterzijde heerlijke uitgestrekte plantagien, aldus het gemeente archief. Het was eigendom van Jacob Arent, baron Perponcher Sedlnitsky. De weduwe van deze baron werd in 1612 al vernoemd. Toen kocht ze aan de Slaakweg een dertig gemeten land waar nu de korenmolen van Rijk en de boerderij van Nijssse is (was). Het slot Watervliet werd vanaf 1655 bewoond door Perponcher Sedlnitsky. De toegang naar dit slot was de tegenwoordige dreef naar het kerkhof. Het slot moet ongeveer gestaan hebben waar nu het kerkhof is. Ik citeer nu uit het gemeentearchief: *"Het huis Watervliet had een prachtige tuin of bos met daarin 16.000 bomen en verschillende bij Watervliet behorende parken en mogen met ontzag genoemd worden, terwijl de met beeldhouwwerken hoge en opgesierde lanen als ware lusthoven werden vernoemd en de uitgestrektheid van de tuin."* Rondom het huis lag een veste met twee ophaalbruggen. Eén naar de Dorpsstraat en één naar de tuin. Een ander kenmerk was het puntige en spitse dak en voorkomen van het gebouw. De lijsten, punttaken, de drie vleugels, de vorm van de gevel, de tegen de achterzijde van het gebouw staande torentjes en schoorstenen met puntige sierdakjes. Op het plein voor het huis werden de passanten getroffen door de imposante verschijning van een groot aantal lindebomen die eertijds op het plein een zeer dominerende functie hebben vervuld. Volgens overlevering zou de bekende staatsman Jacob Valcke één van deze bomen hebben meegebracht uit Schotland. In de zeventiende en begin achttiende eeuw wordt Watervliet aangeduid als huis of hof. Later wordt dit slot. Hoe en door wie Watervliet is gebouwd is moeilijk te zeggen. In 1566 wordt het reeds vernoemd. Velen hebben er gewoond maar verlieten Zeeland en gingen in Holland wonen; in de loop van de achttiende eeuw raakten de tuinen en de gebouwen in verval. Een zekere Teerling liet het slot afbreken en verkocht de gronden aan de familie Van Citters. In het midden van de achttiende eeuw werd door de familie Van Citters een villa genaamd "Bloemenheuvel" opgetrokken. Maar in 1895 werd deze weer afgebroken. Het puin van het huis is gebruikt om de Kraaiendijk te verharderen. De hekpalen naar Bloemenheuvel staan nog steeds aan de Dorpsstraat. Tot zover de gegevens uit het gemeentearchief van Heinkenszand.

Deze villa's kunnen worden beschouwd als de laatste overblijfselen en restanten van de grote imposante aanblik waarmee Barbistein, Watervliet en Bloemenheuvel het karakter van Heinkenszand hebben bepaald. De gracht of veste rondom Bloemenheuvel werd in de jaren '20 als vuilnisstortplaats gebruikt. Nu staan daar de nieuwe huizen en de fabriek van Cappon. Als kind heb ik er nog geschaatst. We gaan nog even terug over de dreef van Watervliet naar de Dorpsstraat en dan komen we bij de gemeentelijke herberg van Kees Pieterse waar ze vroeger gemeenteraadsvergaderingen hielden en de muziekvereniging, vroeger Prins Hendrik en nu Euterpe, repeteerden. Boven de straat hangt een uithangbord naast de deur; de straatverlichting bestaat uit een petroleumlamp. Ook hier stond een gemeentepomp en daarnaast de stallen die bij de gemeentelijke herberg hoorden. Tegenover de herberg lag de dreef naar de kerk, waar vroeger het slot Barbistein stond. Aan de straat zie je nog steeds de inrit met de muur met de twee leeuwen erop. Aan deze dreef is in 1907 de Rooms-Katholieke school gebouwd. Deze staat thans in de Mr.Dr. Meslaan. In Heinkenszand is ook een bijzondere MULO school geweest. Ik citeer: *"Op 10 januari waren er vier initiatiefnemers. De oprichters waren een notaris, een dominee een*

burgemeester en een kantonrechter. Het doel was de oprichting en instandhouding van een bijzondere school voor lager onderwijs voor meisjes. De kosten van oprichting dezer bijzondere school waren:

banken en borden enzovoort	f 57,81.
Bankpoten	f 31,00.
Kachelpijp	f 21,75.
Oliekan en lamp	f 0,45.
Een haardstel	f 24,80.
Een petroleumlamp	f 3,75.
Boekenkast, tafels en stoelen	f 38,40.
Kaarten enzovoorts	f 55,89.
Samen	f233,85.

Eerder hadden nog vier heren een bijdrage gestort te weten Dr. Schilham, arts te 's-Heer Arendskerke en L. Giltay ook van 's-Heer Arendskerke, Reedkant Becker van Nisse en Dhr. A van der Teen, rijksontvanger van Heinkenszand. Deze school heeft niet lang bestaan. De laatste uitgave dateert 15 juli 1881, toen juffrouw Catin-Stuart haar tractement van f 84,00 per maand ontving. Dit bedrag moest worden opgebracht door Ds. Overhof die wellicht nog een of twee dochters als enige leerlingen op de school had. Het schoolgaan werd trouwens nog door velen schandelijk verwaarloosd zodat velen opgroeiden en even onbeschaafd en onhandelbaar waren als hun ouders. Aldus de hoofdonderwijzer Histor Rubrint. Dit alles, ook wat Watervliet en Barbistein betreft is zo veelomvattend dat een belangstellende beter zelf eens kan gaan lezen in het gemeentearchief.

GEMEENTEHERBERG EN UITSPANNING

Als iemand vroeger met paard of rijtuig op reis ging en ergens moest overnachten, dan kon men hier terecht. Men zag van verre al het bord aan de muur hangen. Stopte hier iemand voor een half uur of een uur, dan werd het paard niet uitgespannen of op stal gezet, bleef hij langer dan kon dit wel gebeuren. Bleef hij maar voor een poosje dan werd het paard aan een ijzeren ring in de muur vastgezet en waren wij er als de kippen bij met: "*Meneer, mag ik alstublieft op uw paard passen.*" Dit kon wel eens een halve stuiver opleveren.

Als we tegenwoordig een slagerij binnenkomen zien we tegels, vitrines, koel- en diepvrieskasten. Het slachthuis achter is al even modern. Vroeger ging dat wat anders. Het te slachten dier werd zowat in de voordeur vermoord en de schuur ingesleept. Als het een varken was, dan had men ergens in een weiland of open terrein er de haren al afgebrand en op een wagen (de slachtkarre) naar de schuur gebracht. Een controleur van de Vleeskeuringswet was toen nog niet bekend dus zal er best eens een stukje van een ziek beest zijn opgegeten. Trouwens welke arbeider heeft er ooit aan gedacht dat zijn varken wel eens ziek zou kunnen zijn. Alleen als zijn varken zwart zag van de vlekziekte werd hij niet opgegeten. Hiervoor was men dan verzekerd als men lid was van de Varkensbond. Als dan eenmaal het geslachte vee uit de schuur in de winkel kwam, hing het rondom in stukken en aan haken of lag het op een tafel waar iedereen rondliep. Je kon ook de bromvliegen niet buiten houden. Bij de huisslacht, die toen zeer algemeen was, kwam geen controleur kijken. Wat een slager die het niet zo nauw nam in de worst stopte, kon men wel proeven. Dit is gelukkig nu veel beter, maar vroeger was het echt zo. Tegenover de slagerij stond de smidse van Cappon, waartoe al tien man werkten. Hier werden meestal ploegen gemaakt, de zogenaamde Capponploegen die in Zeeland en ook daarbuiten veel werden gebruikt. Het is nu een fabriek. Zo omstreeks 1910 kocht de zoon van de oude Cappon een motorfiets. Niemand uit Heinkenszand had ooit een motorfiets gezien (een stoomfiets noemde men die) en toch zeker wij niet als kinderen. Cappon werkte toen vermoedelijk in Goes want daar reed hij met de motor naar toe. Om een uur of vijf kwam hij terug en dan liepen wij als schoolkinderen hem tegemoet tot aan de 's Heer-Arendskerksedijk om hem te zien, want dat was voor ons een wonder.

We zijn nu aan het Steenslop gekomen. Op de hoek slop en Dorpstraat stond het café "De Toelast". Dit café is het oudste huis van Heinkenszand; volgens oude geschriften was het vroeger het "Veerhuis". Men kon toen met de boot naar de Westerschelde door vaargeulen en ook door vaargeulen naar 's-Heer Arendskerke, door de Schengepolder richting Middelburg en Veere komen. Dit is wel vele jaren geleden want van al het moois van Heinkenszand was er toen nog niets bekend.

HET LANDGOED OF BUITENPLAATS "LANDLUST"

Anno 1795 "Landlust" staat er op de inrijhekken. Voor ons ligt een brede inrijlaan met rechts zeer dikke bomen, links het huis. Op de voorkant aan de straatzijde staan de familiewapens van de familie Van Citters. Dit huis is vastgebouwd aan het woonhuis van de familie Van Damme, landbouwer en bewoner en pachter van het groot boerderijbedrijf dat ook bezit is van de familie Van Citters. In het begin van mijn schrijven heb ik er al iets van verteld. Als we verder de brede laan ingaan met aan weerszijde grote bomen met daar onder een grote haag van seringenstruiken en andere heesters staat er een paar honderd meter verder het koetshuis. Het koetshuis was een paardenstal voor vier paarden, die ieder een aparte box hadden. Achter de paarden lag een breed pad van een paar meter, met aan die muur een waterpomp. Naast het laatste paard bevond zich een muur en daar achter lag een pad of gang die naar de trap ging om op de zolder te komen. In de paardestal was over de gehele breedte een arduinen stenen voerbak gemaakt, met daarboven de ruiven voor het hooivoer. Boven de voerbakken zaten in de zolder vier luiken om het hooi dat op de zolder lag in de ruiven te werpen. De paardestal was door een binnenmuur van het koetshuis gescheiden, met een tussendeur.

En zo zijn we bij de rijtuigen. Aan de muur hing het paardetuig en alle benodigheden die er nodig waren. Dit was en is een flinke ruimte over het gehele huis een grote zolder met een grote deur op het eind om het hooi en stro op de zolder te krijgen. Beneden heb je twee stel grote dubbele deuren met een straatje daarvoor. Links achter het koetshuis was een kamertje gebouwd waar de koetsier of tuinman zijn spullen kon opbergen en een vuilnisbak voor de paardemest er naast. Tegenover het koetshuislag de moestuin en boomgaard. Bij de ingang stond een vrijstaande muur met aan de binnenkant een glazen "lessenaar" (druivenkassen kende men nog niet) voor het kweken van perziken.

We gaan nu verder het bos in. Voor en naast ons staan de eeuwen oude bomen: beuken, eiken en olmen met daaronder een laag struikgewas. We komen bij de vijver. Die vijver had zo'n zestig meter doorsnee en was begroeid met waterplanten. Voor ons ligt een trapje met zes, zeven treden, om bij het straatje te komen dat rondom de vijver loopt. Naast dit trapje staat op het gazon een stenen zuil met daarop een grote zware pot. Deze pot zou volgens overleveringen het doopvont zijn uit de oude kerk. Onder tegen de zuil bevindt zich een gedenkplaat met daarop C.A.J. van Citters 10 juli 1856. Als we nu voor de vijver staan en we kijken naar de overkant dan zien we daar een heuvel met zware bomen. Die heuvel is opgeworpen met de grond uit de vijver. Dat de familie Van Citters en haar gasten wel eens een borreltje lustten was te zien. Over de gehele breedte stond er in ledige jeneverkruiken "LANDSUST" is LANDLUST. Aan de zijkant lag een prieeltje. Aan de kanten en middendoor stonden zware bomen, verderop gazon met bloemperken en slingerpaden. In dit alles leefde Jonkheer Cornelis van Citters en zijn vrouw freule Lewe van Neijenstein. Toen ik een kind van tien jaar was zag ik ze wel eens bij het huis. Een broer en twee zusters van hem woonden in Den Haag. De familie Van Citters had een grafkelder te Heinkenszand. Vroeger werd er begraven naast de Nederlands-Hervormde kerk aan de Dorpstraat. Op 23 maart 1837 werd op een publieke veiling voor de som van f 513,88 een stuk weiland verkocht. Bedoeld weiland, met een oppervlakte van 88 roeden en 60 ellen werd door de gemeente gekocht en was bestemd voor de openbare begraafplaats. Later wordt er nog een stuk grond bijgekocht.

Een uitweg naar dit kerkhof werd verkregen door aankoop van grond van freule Van Citters. Op dit kerkhof dat liep vanaf de Dorpsstraat tot aan de Plaatsedijk zijn de familie Van Citters bijgezet in een grafkelder. Toen jonkheer Van Citters, zijn vrouw, broer en zuster waren overleden (de laatsten waren beide niet getrouwd) bleef Suzanna van Citters alleen over. Zij was ook niet getrouwd. Het was zo ongeveer ten tijde van de Eerste Wereldoorlog en Suzanna kwam nog maar weinig op Heinkenszand. Landlust werd niet meer onderhouden, het huis stond onbewoond en raakte in verval. Een rentmeester deed er eens wat aan en zorgde voor de pacht en de landerijen van de freule. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden er militairen gelegerd. Na 1918 bleef het huis leeg staan, en raakte het bos verder verwilderd. Eindelijk, na jaren, werd Landlust weer bewoond maar nu door ingekwartierde Duitsers. Freule van Citters liet zich in die tijd nauwelijks meer op Landlust zien, maar haar rentmeester moest wel voor haar zaken zorgen. Na de bevrijding kwam er enige verandering. Rentmeester "Kootje Kreune" trachtte weer wat orde op zaken te stellen met een hulpje, maar de oude komt niet meer terug. In de jaren vijftig besluit de freule al haar landerijen op en om Heinkenszand te verkopen. Alleen Landlust houdt ze nog aan. Al in 1945 legt Kreune het rentmeesterschap neer. In zijn plaats trad een gepensioneerde burgemeester van de gemeente Hoedekenskerke, de heer Ermerins. Hij vroeg een tuinman en zo ben ik vanaf 1946 tot en met eind 1952 tuinman geweest op Landlust. Toen Landlust weer bewoond was, heb ik enkele malen freule Van Citters ontmoet.

Eind 1952 trachten diverse kerkelijke gemeenten een bejaardenhuis in de Zak van Zuid-Beveland te stichtten. Men probeert Landlust van freule Van Citters te kopen. Maar, jammer voor deze stichting, de freule had Landlust juist geschonken aan Het Zeeuwse Landschap. Daar ook de Nederlands-Hervormde kerk hierbij betrokken was heeft ze toen f 10.000,- geschonken voor een nieuw te bouwen pastorie. Eind 1953 of 1954 is freule Van Citters als laatste van deze familie overleden en bijgezet in de familiegrafkelder. Op de oude verwaarloosde begraafplaats zie je nog slechts een verwaarloosde grafkelder en kapotgeslagen grafzerken. Het grote koetshuis van Landlust is kantoor en werkplaats van de stichting Het Zeeuwse Landschap.

Tegenover Landlust lag het "sterreslootje", zes kleine huisjes (waarvan er nog eentje staat) en nog een gemeente-asbak. Nu we wat uit het centrum van het dorp komen en er maar aan één kant woningen staan is ook de zijkant zandweg.

Links staat een pracht van een oude boerderij met een zeer mooie woning, beschermd door Monumentenzorg, thans Dorpsstraat 19. In 1914 was hier de opslagplaats van de munitie en stonden de kanonnen op het terrein en in de schuur van de paarden. En dan kregen we de laatste smid van het dorp, maar deze was ook wagenmaker dus kon men voor wat men nodig had bij hem terecht hetzij voor nieuw of voor reparatie. Bij deze smidse stond ook een gemeentepomp. Tegenover de smidse stond de laatste kruidenierszaak van het dorp. Daar konden de Zeeuwse boerenvrouwen ook ellegoed voor doeken, beuken en schorten en keuzen, garen, lint of band, naalden, haken en ogen, knopen enzovoort enzovoort bekomen. Ook klompen voor 50 cent per paar. Daarnaast was nog een melkbedrijfje. De twee broers die daar woonden hadden een stuk of zes koeien. De melk leurdten ze uit op het dorp. Met een paar emmers melk gingen ze op letterlijk op stap, niet met een wagen of zoiets maar dragen aan een juk of jok dus over de schouders. Als ze nu tien of vijftien klanten hadden geholpen dan waren de emmers leeg en moesten ze terug naar huis om een nieuwe voorraad. Daar er op het eind van het dorp maar aan een kant woningen stonden en ze ook niet overal moesten zijn (er waren ook mensen die zelf een geit hadden) waren ze al een mooi eind van huis om nieuwe voorraad op te halen. Toen ze hun melkzaak overdeden is hun opvolger met een hondekar begonnen en nu met melkbussen. Nu we dan op het eind van het dorp zijn, aan het begin van de Zanddijk-Oude Kamerseweg, treffen we nog een gemeente parochieput. Aan de Zanddijk stonden twee boerderijen, één met de naam Clarenstein. Over dit Clarenstein is het volgende bekend: Begin achttiende eeuw hadden de katholieken geen kerkruimte en kwamen ze samen in de schuur van Clarenstein. Hier werd ook de heilige mis opgedragen.

Na de Franse overheersing was het slot Barbistein aan de Dorpsstraat volkomen verwaarloosd. Inmiddels was de Rooms-Katholieke gemeente te Heinkenszand door de aartsbisschop tot zelfstandige statie uitgeroepen en zij had daarvoor kerkruimte nodig. Geen wonder dat juist de katholieken hun oog lieten vallen op Barbistein, dat in 1815 tot kerk werd verbouwd. De kerkgangers van voorheen Clarenstein konden nu naar Barbistein. In 1837 werd de kerk uitgebreid om in 1865 zijn uiteindelijke gedaante te krijgen. Het enige dat nu nog van het slot Barbistein is overgebleven zijn: de veste, de twee leeuwen aan de Dorpsstraat en de naam Barbistein aan de ingang van de gereformeerde kerk aan Clara's Pad.

Ik ben nu met u door Heinkenszand gelopen, en heb overal wat bij verteld. Er zullen niet veel plaatsen of plekjes zijn waar mijn voeten niet hebben gestaan of gelopen als kind. Hierbij denk ik vooral terug aan de straten in Barbistein of Watervliet. Dit waren in mijn kinderjaren boomgaarden of stukken met bessestruiken waar we als kind mee naar toe moesten als moeder bessen ging plukken. Ik heb meermalen onder een bessestruik liggen slapen of onder een boom gelegen met pijn in mijn buik omdat we teveel van die zure pruimen hadden gegeten. Omdat ik, zoals ik u al vertelde, zeven jaar tuinman ben geweest op Landlust, ben ik vandaag 4 februari 1992 nog eens een kijkje gaan nemen. Toen ik eind december 1953 Landlust verliet, was het dan ook "Sandlust". Vandaag de dag is het een grotere troep en bende dan toen ik er in 1946 kwam. Niets is er meer over van de paden en gazons, rozenperken, vaste plantenborders. Overal staat onkruid of wild opgegroeid struikgewas. Wat jammer dat Freule Van Citters er niet bij bedongen heeft dat Landlust toch zeker netjes onderhouden zou worden. Wat zou het hier een pracht van een bejaardentehuis zijn geweest. De stichting Zeeuws Landschap is er voor de netheid aan dijken en wegen maar vergeet jammerlijk (ons) Landlust. Bewoners van Heinkenszand doe er eens wat aan ! Ik ben daar nu te oud voor.

Gaarne wil ik nog wat oude gebruiken en gewoontes met u doornemen. Ook kinderspelen van toen die je nu niet meer ziet.

BIKKELEN

De meisjes deden touwspringen, kaatsen en bikkelen. Er gingen niet veel meisjes naar school of ze hadden een touw, kaatsballen of bikkelsteenspel bij zich. Dat bikkelen heb ik nooit goed begrepen. Men had een grote knikker, een "Bolleket" noemde men die. Dan vier figuurtjes (de bikkels), die heetten putters, ruiters, staander en gladders. Men speelde dit spel op een arduinen stoep. De bolleket werd naar boven geworpen, stuitte op de stoep en in die tussentijd moest men één van de figuurtjes in een zekere stand of volgorde brengen. Daarbij werd dan nog een soort spreuk gezegd maar die kan ik mij niet meer herinneren. Ik heb navraag gedaan in het bejaardentehuis Poelwijck aan verschillende oudjes. Vier hadden het ook gespeeld als kind maar wisten de spelregels ook niet meer. Drie hadden zelfs de stukjes nog in hun bezit. Dit waren figuurtjes van lood, koper of een botje van een lam. En zo waren er nog tientallen spelletjes die ze nu niet meer kennen.

Als iemand iets had verteld en men geloofde het niet en als men dan zei: "*je leugent*" dan zei hij "*kropaf, 10 vingers af, pienke pienke pelle, a'k leugene kommek in d'helle*". En dan geloofden we het wel. Dan hadden we het tolleren of toppen. Een stokje, een eindje touw en toppen maar. Nu is het wel zo dat je om te kunnen toppen een gelijke vloer moet hebben en dat juist ontbrak ons in onze kinderjaren. De straat was van kinderkopjes en de zijkanten zandweg. Als hij daarin kwam was hij wel uitgedraaid.

KNIKKEREN

Knikkeren was ook een zeer gewild spel. Men maakte een kuiltje in de zandweg of krabde wat grond

weg tussen de kinderkopjes en men had een speelplaats. Iemand had vier, zes of acht knikkers in zijn hand en zei tegen zijn medespeler: "geef me met de vier." De andere speler deed er dan net zoveel bij als dat de eerste vroeg en dan zei men: (paar of onpaar) even of oneven en wierp dan naar de kuil. Als de werper even had geraden en na het tellen bleken er een even getal in de kuil te zijn terecht gekomen dan won hij alles, bij een oneven getal was hij een verliezer. Was men nu wat ongelukkig in het spel en je verloor al je knikkers dan kon je er voor een cent zestien van een ander kopen of ook wel lenen van elkaar. Als je dan weer eens won kon je aflossen.

PIJL EN BOOGSCHIETEN

Een tak van een knotwilg, een eindje touw, een stevige rietstengel uit een sloot, een stukje vlier en dat op de rietstengel als dop en dan schieten maar... Van die vlierstruik konden we nog een ander wapen maken namelijk een klapspuite of propeschieter. Voor een klapspuite nam men weer een vliertak, maar nu wat dikker. Daarvoor moesten we wel de zaag van vader gebruiken, tenminste als die er een had. De tak moest de dikte hebben als van de steel van een spade. Uit die tak werd nu één of meerdere blokjes van ongeveer 15 centimeter gezaagd. Uit deze knevel werd ook het hart (of pup) er uit gedrukt en hield men een hol kokertje over. Uit de knotwilg weer een tak om een stamper van te maken. Nadat de bast er afgehaald was werd er zoveel weggesneden dat hij in de koker paste tot tegen de aanslag. Nu ging men naar moeder om een papieren zak van de boodschappen te vragen, als die tenminste niet in de W.C. lag (closetpapier kende een arbeidersgezin niet) en ging men proppen kauwen. Ook van een stukje touw ging dat. Als men de prop behoorlijk taai en vochtig had gekauwd werd de prop in de klapspuite gestampt. Deze prop werd zover doorgedrukt dat hij er aan de andere kant bijna uitkwam, maar dit kon niet want de stamper was te kort en zat ook tegen de aanslag aan. Nu ging men een tweede prop klaarmaken en ook deze werd in de koker gestampt. De vochtige prop van voren en de prop van achter lieten geen lucht door, dus werd de lucht in de koker samengeperst. Zette men nu de stamper tegen de borst en trok de koker aan dan knalde de eerste prop eruit. De tweede prop zat nu over de helft in de koker deze werd naar voren geduwd en kon men de eerste prop die we weer hadden opgehaald gaan gebruiken. Dat daar behoorlijk druk achter zat wist je pas goed als je een prop in je gezicht kreeg.

Verder nog haasje over of de evenwichtsbalk, over een sloot of greppel.

KALLE OF STEENWORP

Men nam tien straatklinkers (waar we die vandaan haalde weet ik nog niet) deze werden op elkaar gestapeld, vier, drie, twee en één. De bedoeling was dat een medespeler van een afstand de boel omver zou werpen, ook weer vanaf een van tevoren vastgestelde plaats, daarbij overlopend naar een andere vastgestelde plaats. In die tussentijd moest de bouwer zijn stenen weer zoeken. Om de gebouwde muur omver te gooien werd gebruik gemaakt van een halve klinker, men moest wel uitkijken dat je de werpsteen niet tegen je benen kreeg.

KNEVELEN

Een ander niet ongevaarlijk spel was het knevelen. Ik denk dat het de voorloper of een variant is geweest van het tegenwoordige honkbalspel. Men ging in een weiland een eind uit de buurt van sloten en ramen een kuil maken van 70 centimeter doorsnee en 15 tot 20 centimeter diep. Uit een boom hadden we een dikke tak (slagknuppel) gehaald en kleine kneveltjes (= slaghoutjes) in plaats van ballen. Om te beginnen was er om geloot wie het eerst slagman zou zijn. De andere medespelers hadden iedere

een houten knevel. Om te beginnen ging men allen, of zoveel als er waren, op een vastgestelde plaats staan, ongeveer 6 meter van de kuil en probeerde met zijn knevel in de kuil te werpen. De slagman moest met één voet in de kuil staan. Als iemand nu gooide, trachtte hij met zijn slaghout de knevel zover mogelijk weg te slaan en moest daarbij wachten tot het zijn beurt was om met zijn knevel te gooien. Gooide iemand zijn knevel in de kuil dan werd die slagman. Gooide iemand zijn knevel dicht bij de kuil dan mocht de slagman nog proberen hem verder weg te slaan, maar hij moest wel met één been in de kuil blijven staan. Als iemand dicht bij de kuil stond om te gooien dan mocht hij ook dreigen, de slagman sloeg dan maar tevergeefs en vlug wierp men dan zijn knevel in. Dit was toch een gevaarlijk spelletje, want als je die houten kegel in je gezicht kreeg stond dat beslist niet op lachen, en ging je met een blauw oog naar huis.

HOEPELEN

Hoepelen deed je soms kilometers ver maar dat alleen op woensdag- en zaterdagmiddag, want dan was er geen school.

HOKKEN

Toen we wat ouder werden en we soms wel eens vijf of zes cent in ons bezit hadden, gingen we hokken. We namen twee of drie cent uit ons bezit, een medespeler deed er hetzelfde bedrag bij en we rammelden de boel door elkaar. Voordat men het kapitaal weer gooide zei men want men wenste: Leeuwens of Letters (ons tegenwoordige kruis of munt). De werper zei altijd eerst wat hij wenste. Had hij leeuwens gezegd dan nam hij nu wanneer de centjes op de grond waren gegooid de leeuwjes eruit, de letters bleven liggen en waren voor de medespelers. Als men een beetje bij kas zat dan durfde men het ook wel eens met acht of tien cent maar dat waren dan kapitalisten.

VOLKSGEBRUIKEN

Een paar oude volksgebruiken of gewoontes wil ik nog vermelden. Als iemand was overleden dan werd dat niet in de krant gezet, wie zou het dan weten, want wie las er een krant. Tegenwoordig moet aan tien, twintig of nog meer sociale wetten, verzekeringen en donaties enz. worden medegedeeld dat iemand overleden is. Vroeger waren dat uitsluitend de gemeente en de kerk. Wilde men nu één en ander in de gemeente bekend maken, wat dikwijls niet gebeurde, dan was daar de aanzegger voor, een soort lijkdienaar. Eerst naar de gemeente. De familielaat weten dat (dag en datum).....is overleden.

Op het gemeentehuis moest worden geregeld de dag en het uur van begraven, eerste, tweede of derde klas. Moesten de paarden kleden om hebben of pluimen op het hoofd, moest de klok geluid worden enz. Bij de dominee dezelfde boodschap. Als dit allemaal geregeld was dan naar de timmerman voor het bestellen van een lijkkest. Als de aanzegger aan het sterfhuis één en ander geregeld had ging hij op stap om de wete te doen. De twee naaste burens werden te lijke verzocht en dan aan weerszijde van het sterfhuis vier dragers die daar voor een paar uur van hun werk moesten komen. Kon iemand die dag niet of moest hij te ver van zijn werk komen, dan zorgde hij voor een plaatsvervanger.

Als de aanzegger nu alles met de burens en de dragers had geregeld dan ging hij op stap en aan ieder huis vertelde hij: "*De complimenten van de familie... en ze laten weten dat...is overleden*". Daar kon hij een paar dagen mee bezig zijn want aan familie uit een andere plaats moest ook de wete gedaan worden, en telefoon was er nog niet. De overledene werd thuis opgebaard en de lijkdienaar had nog voor stoelen en banken moeten zorgen, als ook voor broodjes want na de begrafenis werd meestal nog

gegeten. Tegen half tien werden de lijkangers verwacht en kon de dienst beginnen.

Was de overledene Katholiek dan werd één en ander meestal door de koster geregeld. Tegen half elf kwamen de dragers en als de dominee of een spreker klaar was werd de lijkstoet opgesteld. De naaste familie eerst en zo vervolgens de buren of bekenden, allen te voet naar het kerkhof. Dit was van het begin tot het einde een zwarte rij. Alleen de muts van de Zeeuwse vrouwen was wit maar dat was dan ook nog een speciale rouwmuts. De Zeeuwse boeren hadden op hun hoeden een rouwlamper. Dit was een soort tule stof die van boven rond de hoed was gedraaid en ongeveer een meter lang was. Ging men nu naar buiten, achter de lijkstoet, dan werd de rouwlamper losgewikkeld en hield de persoon het afhanginge einde vast in de rechterhand. Na de begrafenis (terug naar huis) werd de rouwlamper weer rond de hoed gedaan. Was er familie of kennissen die geen Zeeuwse klederdracht hadden dan droegen zij rond de linkerarm een zwarte band of aan pet of hoed een zwart rozetje of zwarte stropdas. De lijkstoet kon tientallen meters lang zijn. Eerst de mannen voor en achter elkaar dan de vrouwen. Was de vrouw overleden dan liep de man alleen achter de lijkwagen daarna eventuele zoons en broers en verdere familieleden. Daarna kwamen achter de mannen de vrouwelijke familieleden. Al de namen van de lijkangers werden in volgorde door de aanzegger afgeroepen. Vooral bij Katholieken kon deze stoet lang zijn daar alle neefjes en nichtjes meegingen naar de kerk. Bij het begraven van een Katholiek stond er een kruis op de lijkstoets. Thuisgekomen werden de dragers bedankt, kregen soms een kop koffie en een broodje bij de achterdeur en ging de familie aan de rouwmaaltijd. Na de begrafenis begon de grote rouw. Direct na het overlijden werden de gordijnen afgenomen en de ramen of blinden half gesloten, ook bij buiten of verdere familieleden (ook als deze in een andere gemeente woonden). Aan het sterfhuis duurde het rouwsluiten zes weken, bij familie drie weken en bij de buren tot na de begrafenis. Het rouwdragen bedroeg bij de direct betrokkenen anderhalf jaar. Bij broer of zuster een half jaar.

Over het ziek zijn, sterven en begraven zou nog zeer veel te vertellen zijn, immers er waren toen nog geen ziekenhuizen dus alles moest thuis geregeld worden. Ook over bezoeken van dominee of pastoor is veel, nog zeer veel, te vertellen en is alles tegenwoordig zo anders. Over het ziek zijn en zoveel mogelijk rust voor de zieke, nog een volksgewoonte in de landbouw. Zoals ik al meerdere keren heb verteld was de hoofdweg en het midden van het dorp verhard met kinderkopjes, soms ook met klinkers. Daar er vroeger nog geen gummibanden waren aan de landbouwwagens maakte deze met hun ijzeren banden op de straatwegen een hard, ratelend geluid. In vroegere jaren toen er naast de straatweg ook nog zandwegen waren, reed men als men geen zware vracht had over die zandwegen. Als het nu druk was, in de oogst of in het najaar met de bietenwagens, reed men in volle draf over de verharde weg, want men moest opschieten (dit dan wel met een ledige wagen). Als er nu in de straat een ernstige zieke was, dan strooide men een dertig meter voor het huis zand en verzocht men op een bordje aan de zijkant van de straat: "*stapvoets rijden a.u.b.*" en ieder wist dan dat er een ernstige zieke lag. Wat een rustige kalme tijd. We zeggen wel eens wat zouden onze ouders opkijken als ze alles eens konden zien, maar toch is het 80 of 100 jaar geleden dat dit zo was, zoals ik getracht heb het u te vertellen. Hoe het toen was en hoe het nu is. Maar zo zal het wel blijven. Hoe zal het er over 100 jaar uitzien? Dan zeggen ze misschien ook: "wat hebben die mensen in 1900 toch afgemarteld." Vroeger toen er nog geen radio of tv was en het was een warme zomerse dag geweest, dan zaten vele bewoners voor hun huis op het stoepje of kwamen in groepjes bij elkaar.

Iedereen kende iedereen, de dag werd nog eens besproken. Als er iemand uit de buurt op een mondharmonika kon spelen, dan gaarne a.u.b. Als er eens een paar meisjes een straatje om wilden, dan werd het eerst aan vader of moeder gevraagd en als het dan mocht, dan werd er meestal bijgezegd: "om acht uur thuis hoor." Ik kom nog veel in het bejaardenhuis Poelwijck, praat met oude mensen over vroeger, waar ze hebben gewoond of wat ze hebben meegemaakt in hun leven. Velen van hen ken ik, omdat ik 40 jaar geleden bij hen aan de deur kwam voor het ziekenfonds. Toen als jonge vrouw, nu als oude vrouw en hulpbehoevend. Over de jaren die ik bij de mensen kwam, zou ook een boek te schrijven zijn. De AOW, AWW, de W&W wet (weduwen en wezen wet) was er nog niet. Bijslag en

kindervoorzieningen waren er ook nog niet. Alleen wat ondersteuning van het Burgerlijk Armbestuur of kerkgenootschap. Sociaal werkster of gezinshulp, ho maar. Kraamzorg: een goede buurvrouw, moeder of schoonmoeder. Maar het slot van het gesprek is meestal: Wat hebben we het vroeger slecht gehad en wat hebben we er voor moeten doen, maar wat hebben we het nu goed! Nu moeten we er niets voor doen en krijgen nog 270 gulden zakgeld. Vroeger moest men er een half jaar voor werken. Over de beloning van vroeger wil ik nog wat schrijven wat ik in het gemeentearchief heb gelezen.

KORTE KRONIEK VAN HEINKENSZAND

11-11-1880.

De vroedvrouw Anna Baars, krijgt eervol ontslag van de gemeente en Mej. Van de Boom wordt in haar plaats benoemd voor een jaarsalaris van 300 gulden.

4-4-1881

Ontslag van de gemeentegeneesheer A.W. van Renterghem. In zijn plaats wordt N. Pijnappel uit Leiden benoemd tegen een jaarwedde van 900 gulden. Vroeger toen er nog geen vuilnisophaaldienst was, stonden er in vele gemeenten vuilnisbakken. Deze vuilnisbakken werden een paar keer per jaar verkocht en geledigd. Daar er toen ook nog geen gemeentelijke riolering was, werd in deze bakken ook de inhoud van de W.C. gestort. Buiten het dorp ging dit in de sloot.

2-3-1880.

Op deze datum wordt een asbak met grond verkocht: De asbak wordt aan de openbare dienst onttrokken. Op 15-4-1886 wordt de as uit een asbak verkocht voor f 2,50.

2-2-1886.

Er worden acht ijzeren palen gekocht in Den Haag, voor straatverlichting. Het vervoer zal plaatsvinden per schip naar de haven van de Zuid-Kraaiert en de gemeente zal de plaats bepalen waar ze komen te staan. De prijs van de palen wordt niet vermeld.

20-12-1886.

Dhr. J. Tramper, lantaarnopsteker, zorgt weer voor de straatverlichting, leveren van olie, aansteken en schoonhouden voor 72 gulden per jaar.

30-6-1887.

De gemeente Heinkenszand betaalt f 54,66 voor aankoop tolweg Goes-'s- Gravenpolder.

30-06-1887.

De waarnemend gemeentearst, G. Schilham uit 's-Heer Arendskerke, wordt benoemd als gemeentearst te Heinkenszand; jaarsalaris wordt niet vermeld.

14-7-1887.

Dhr. P. Simonse stelt een wagen met paarden beschikbaar voor het vervoer van lijken, voor f 1,25 per lijk. De brievegaarder, Jan Stoel, moet tweemaal per dag naar 's-Heerenhoek lopen: De raad ondersteunt zijn klacht om hiervan ontheven te worden.

27-5-1889.

Ingezetenen van Heinkenszand dringen aan op een telefoonkantoor. De inspecteur te Roosendaal geeft te kennen dat men moet wachten tot er te 's-Heer Arendskerke een vestiging is.

Het ploegen van het bouwland tussen de Kraaiendijk, Clara's Pad en Stene Vate in 1966, thans bebouwd met een woonwijk. Foto GA. Goes.

Weel van Arjaan van den Dries aan de Nieuwlandsedijk. Foto A. de Jong, 1993.

Weel De Doolman aan de Oude Kamerseweg, 1982. Foto GA. Goes.

5-8-1889.

Er wordt een telefoonhoudster benoemd tegen een jaarwedde van f 25,00 per jaar.

23-12-1889.

Voor het jaar 1890 krijgt J. Tramper, de lantaarnopsteker, loonsverhoging van 14 gulden. Dit wordt nu f 86,- per jaar.

11-12-1890.

Een gratificatie van 10 gulden wordt verleend aan F. van der Linde, klokkenluider, voor het driemaal daags extra luiden gedurende 10 dagen na het overlijden van Koning Willem III.

10-09-1894.

De Nederlands-Hervormde kerk staat op verzoek van de gemeente haar turfhok af ten behoeve van een arrestantenhuis tegen een huur van 10 gulden per jaar.

31-7-1896.

Raadslid Remijn stelt voor een verordening in het leven te roepen waarop het verboden is op zekere uren van de dag met een velocipède (fiets) te rijden doch te bepalen dat de wielrijder er naast moet lopen om ongelukken te voorkomen. Dit ook op voetpaden buiten het dorp.

17-04-1891.

Het getal der schoolgaande kinderen bedraagt nu 222. Daartoe zal een vierde leerkracht worden benoemd.

5-12-1898.

In Goes wordt voor de prijs van f 210,00 een lijkwagen aangeschaft met toebehoren. Een schuur als bergplaats gaat f 15,00 kosten. Die toebehoren zijn onder anderen een kruis dat voor op de koets staat als er een Rooms-Katholiek persoon wordt begraven en verder dekens voor de paarden en pluimen voor op de paardehoofden bij een eerste klas begrafenis.

3-11-1899.

Een verzoek van de provinciale staten om met een motorrijtuig op de gemeentewegen te mogen rijden wordt afgewezen. Dit vooral uit het oogpunt van publieke veiligheid. Vooral paarden waren hier bang voor, hetgeen proefondervindelijk was vastgesteld in een naburige gemeente.

6-10-1900.

P. Simonse kocht voor 50 cent de grond uit de asbak en C. Karelse voor 5 gulden de uitgedolven grond uit de gemeenteput (parochieput).

29-4-1908.

De burgemeester blijkt overleden te zijn.

22-4-1908.

De gemeentesecretaris J. Steketee wordt benoemd in zijn plaats.

11-5-1910.

Er wordt gewezen op de slechte toestand van de dorpspompen. Aangezien er geen goed drinkwater uitkomt wordt besloten hier geen geld meer voor uit te geven, mede met het oog op de komende drinkwaterleiding.

23-10-1911.

De afgelopen droge zomer van 1911 bracht de gemeente toch nog geld op daar het water uit de gemeentepompen nog 50 gulden opbracht.

25-7-1913.

De onbruikbare ijzeren pomp voor de woning van Schipper, werd voor f 2,10 verkocht.

SLOT

Als men dit nu zo leest en er onder elkaar over praat, dan zeg je toch: "Wat is er tijdens ons leven veel veranderd." Er zitten in Poelwijck heel wat mensen van boven de negentig. Zelfs tot 98 jaar toe. Allen uit verschillende gemeenten. Zij hebben dingen meegemaakt waar van je zegt: "Hoe is het mogelijk geweest." Als je nu oud bent geworden en je ziet en hoort alles wat er in de wereld gebeurt, dan vraag je je af: zijn de mensen van nu dan zoveel gelukkiger dan wij vroeger??? Wij waren niet tevreden met onze armoede maar bleven rustig thuis. De mensen van tegenwoordig die alle luxe bezitten en daarvan kunnen genieten zijn nog minder tevreden dan wij. Wij als oudere mensen zeggen soms, wat hebben we het goed en leven rustig en tevreden als je gezond mag zijn. Als ik de levenswijze van 100 jaar geleden bekijk dan zeg ik nee, maar als ik de levenswijze van 1991 bekijk dan zeg ik ook nee. En zo ben ik dan aan het einde gekomen van wat mijn bedoeling was aan het begin van mijn schrijven. Veel heb ik verteld van hetgeen ik als kind heb gezien of meegemaakt. Met opzet heb ik getracht om niet te veel over het hedendaags Heinkenszand te vertellen daar iedereen dit dagelijks kan zien of meemaken. Nog meer zou er te vertellen zijn over onze kinder- of jongensjaren, hoe we met een kwartje zakgeld de zaterdag en zondag doorkwamen. En waar we met onze oude roestige fiets nog kwamen.

Zoals ik al zei, enkele beschrijvingen zijn van vóór 1900 maar toch zeer wetenswaardig als ook besluiten in oude notulen waar het soms om een paar dubbeltjes ging. Ik hoop dat ik u heb laten zien hoe Heinkenszand vroeger was. Of hoe ik het van mijn ouders heb gehoord. Daar ik geen schrijver van beroep ben en de schrijfwijze van toen ik in 1912 naar school moest, wel iets anders was, ook wat zinsbouw betreft en DT- OO- SCH. enzovoort hoop ik toch dat de geachte lezer van nu er iets van kan begrijpen hoe het toen was. Ik heb zeer armoedige jaren meegemaakt, nu maak ik een welvarende tijd mee, ik geniet van mijn bezit. Bezichtig het buitenland en weer is mijn zucht er een van dankbaarheid. Wat heb ik vroeger veel moeten missen en wat heb ik het nu goed.

M. Mallekoote
bejaardenwoning 41
's-Heer Arendskerke

Juni 1993.

De schrijver bij de weel De Doolman te Heinkensand, 1993. Foto A. de Jong.

Colofon "Huis aan huis in Heinkensand, een rondwandeling omstreeks 1900."

Tekst van M. Mallekoote.

Geprint op Hewlett Packard Laserjet III.

Lettertype Times Roman, 11 punts.

Lay-out Gemeentearchief Goes.

Oplage 500 exemplaren, september 1993.

Druk Grafisch Bedrijf Pitman Plus, Goes.

Foto's collectie gemeente Borsele, Gemeentearchief Goes, Ad de Jong.

Publikatie van de archiefdienst, nr. 34,
in samenwerking met Heemkundige Kring De Bevelanden.

(C) Gemeentearchief Goes

Wijngaardstraat 3,

4461 DA Goes

tel. 01100-21212, tst. 605.

Alle rechten voorbehouden.

Omslagfoto: Dorpsstraat gezien in de richting de Nederlands-Hervormde Kerk, 1933. Foto GA. Goes.

